

יואל פרק א

(א) דְּבַר יְקוֹק אֲשֶׁר הָיָה אֶל יוֹאֵל בֶּן פְּתוּאֵל הַדְּבָרִים הַכְּתוּבִים לְקַמֵּן הֵם דְּבָרֵי ה' שֶׁנֶּאֱמָרוּ אֶל נְבִיא בִשְׁם יוֹאֵל בֶּן פְּתוּאֵל¹: (ב) שָׁמְעוּ זֹאת הַזְּקֵנִים זְקֵנֵי יִשְׂרָאֵל: הַקְּשִׁיבוּ אֶל הַשְּׂאֵלָה שֶׁאֲנִי (יוֹאֵל) אֲשַׁאל אֶתְכֶם,² וְהֶאֱזִינוּ כָּל יוֹשְׁבֵי הָאָרֶץ וְכֵן כָּל הַיּוֹשְׁבִים בָּאָרֶץ, הַקְּשִׁיבוּ אֶל הַשְּׂאֵלָה שֶׁאֲנִי (יוֹאֵל) אֲשַׁאל אֶתְכֶם,³ הֲהִיִּיתָה זֹאת בְּיָמֵיכֶם וְאִם בְּיָמֵי אֲבֹתֵיכֶם הָאֵם הִיא כַּדְּבָר הַזֶּה (כְּמוֹ הַפּוֹרְעָנוֹת שֶׁתְּפוֹרְט בַּפְּסוּקִים הַבָּאִים) בְּיָמֵיכֶם אוֹ בְּיָמֵי הַדּוֹרוֹת הַקּוֹדְמִים לְכֶם⁴: (ג) עָלֶיךָ לְבַנְיָם סִפְרוּ עַל הַפּוֹרְעָנוֹת שֶׁעָתִידָה לְבֹא עֲלֵיכֶם, אֵת עֵתִידִים לְסַפֵּר לְבַנְיָם. בְּגִלְל שֶׁהַפּוֹרְעָנוֹת הַעָתִידָה לְבֹא עֲלֵיכֶם תִּהְיֶה פּוֹרְעָנוֹת גְּדוּלָה, אֵת עֵתִידִים לְסַפֵּר עֲלֶיהָ לְבַנְיָם,⁵ וּבְנֵיכֶם לְבַנְיָהֶם וּבְנֵיכֶם יִסְפְּרוּ אֵת דְּבַר הַפּוֹרְעָנוֹת לְבָנִים שֶׁלָּהֶם, לְנַכְדִּים שֶׁלָּכֶם, וּבְנֵיכֶם לְדוֹר אַחֵר וְהַבָּנִים שֶׁל בְּנֵיכֶם, הַנְּכַדִּים שֶׁלָּכֶם, יִסְפְּרוּ אֵת הַפּוֹרְעָנוֹת לְדוֹר שֶׁיָּבֹאוּ אַחֲרֵיהֶם, לְבָנִים שֶׁלָּכֶם⁶: (ד) יֵתֵר הַגֹּזֵם אֲכַל הָאֲרָבָה אֵת מָה שֶׁהוֹתִיר הַגֹּזֵם שֶׁהוּא מֵיָם שֶׁל חֲגָבִים, יֹאכַל הָאֲרָבָה,⁷ וְיֵתֵר הָאֲרָבָה אֲכַל הַיֵּלֶק וְאֵת מָה שֶׁהוֹתִיר הָאֲרָבָה, יֹאכַל הַחֲסִיל שֶׁהוּא גַם כֵּן סוּג שֶׁל חֲגָב,⁸ וְיֵתֵר הַיֵּלֶק אֲכַל הַחֲסִיל וְאֵת מָה שֶׁהוֹתִיר הַיֵּלֶק, יֹאכַל הַחֲסִיל, שֶׁהוּא גַם כֵּן סוּג שֶׁל חֲרָק. הַנְּבִיא אוֹמֵר שֶׁהַפּוֹרְעָנוֹת שֶׁתָּבֹא עַל יִשְׂרָאֵל תִּהְיֶה מִכַּת אֲרָבָה גְּדוּלָה שֶׁתִּכְלֹל אֲרָבָעָה מִיָּנִים שׁוֹנִים שֶׁל חֲגָבִים: גֹּזֵם, אֲרָבָה, יֵלֶק וְחֲסִיל. הָאֲרָבָה יֹאכַל אֵת כָּל גִּידוּלֵי הַקֶּרֶקֶע, וְכָל מָה שֶׁהוֹתִיר מִיָּן אֶחָד שֶׁל חֲגָבִים, יִיאַכַּל עַל יְדֵי הַחֲגָבִים שֶׁיָּבֹאוּ אַחֲרָיו⁹: (ה) הֲקִיִּצוּ שְׂכֹרִים וּבָבִי הַשִּׁיכּוּרִים שֶׁרְגִילִים לְשִׁתּוֹת יַיִן – תִּתְעוֹרְרוּ וְתִבְכוּ עַל הַפּוֹרְעָנוֹת שֶׁתָּבֹאוּ עֲלֵיכֶם,¹⁰ וְהִלְלוּ כָּל שְׁתֵּי יַיִן כָּל מִי שֶׁשׁוֹתָה יַיִן, תִּלְלֹו עַל הַפּוֹרְעָנוֹת שֶׁתָּבֹאוּ עֲלֵיכֶם (יֵשׁ כָּאֵן כְּפִילוֹת עַל צִלְע הַפְּסוּק הַקּוֹדֵם כְּדַרְכֶם שֶׁל הַנְּבִאוֹת),¹¹ עַל עֵסִים כִּי נִכְרַת מִפִּיכֶם (שׁוֹתֵי הַיַּיִן, תִּלְלֹו) מִפְּנֵי שֶׁהַעֲסִיס, הַיַּיִן, יִימָנַע מִכֶּם. עַל יְדֵי שֶׁהָאֲרָבָה יֹאכַל אֵת כָּל גִּידוּלֵי הַקֶּרֶקֶע, לֹא יִהְיוּ עֲנָבִים כְּדִי לְהַכִּין מֵהֶם יַיִן¹²: (ו) כִּי גֹזֵי עֵלָה עַל אֲרָצֵי יִשְׂרָאֵל עִם גְּדוֹל שֶׁיַּעֲלֶה עַל אֲרָצֵי. הַנְּבִיא מֵתָאֵר אֵת הָאֲרָבָה לְצַבָּא עִם חֹזֶק שֶׁעוֹלָה לְתַקּוֹף אֵת אֲרָץ יִשְׂרָאֵל בְּלִשׁוֹן הַשְּׂאֵלָה כְּדִי לְתַאֵר אֵת הַעוֹצְמָה שֶׁל מַכַּת הָאֲרָבָה,¹³ עֵצוֹם וְאִיִּן מְסַפֵּר הָאֲרָבָה הוּא חֹזֶק וְלֹא נִיתֵן לְסַפֵּר אוֹתוֹ מִכּוּוֹן שֶׁהוּא רַב כָּל כֵּךְ,¹⁴ שְׁנַיִן שְׁנַיִ אֲרִיָּה הַשִּׁנַיִים שֶׁל הָאֲרָבָה הֵם כְּמוֹ שִׁנַיִים שֶׁל אֲרִיָּה

¹ מצודות. בדבר זיהוי יואל – יש האומרים שהכוונה היא ליואל בנו של שמואל שפיתה לאל בתפילתו, ונבואה זו היא הנבואה שנאמרה בימיו של יהורם מלך ישראל, ויש האומרים שיואל ניבא יחד עם נחום וחיבקוק שהיו בימיו של מנשה. א"ע: אין הכוונה ליואל בנו של שמואל לפי הפשט (ובאמת קשה לומר שהיה זה בנו של שמואל שהרי צריך לומר לפי שיטה זו שיואל חי מאות שנים. כמו"ככתוב במפורש שיואל לא הלך בדרכו של שמואל). כמו"כ כתב שבכל מקום שאביו של הנביא היה אדם מכובד, הזכיר את שם אביו וכאשר הזכיר את שם סבו, הרי שסבו היה ג"כ אדם מכובד.

² מצודות.

³ מצודות.

⁴ מצודות + רד"ק (מדברי הרד"ק משמע שהכוונה היא לכל הדורות הבאים לפניהם, שהרי כתב שהשוואה היא לדור יוצאי מצרים).

⁵ מצודות.

⁶ מצודות. רד"ק: הכוונה היא לדורות מאוחרים יותר.

⁷ מצודות.

⁸ מצודות.

⁹ מצודות.

¹⁰ מצודות.

¹¹ מצודות.

¹² מצודות + תרגום.

¹³ מצודות. רד"ק: כל קיבוץ של דברים שהם חיים נקרא גוי.

¹⁴ מצודות.

שטורף. הנביא קצת מגזים בתיאור שיניו של הארבה, ומדמה אותם לשיני אריה, כדי לתאר את הנזק הגדול שייגרם לגידולי הקרקע כתוצאה ממכת הארבה,¹⁵ וּמַתְּלָעוֹת לְבִיא לֹוּ והשיניים הגסות של הארבה הם כמו השיניים של הלבאיא (גם כאן מתאר הנביא את הנזק הגדול שייגרם כתוצאה ממכת הארבה):¹⁶ (ז) שָׁם גִּפְנֵי לְשֹׁמֵה הארבה עתיד לשים את הגפן שלי לשממה משום שהוא יאכל את כל הגפן, הארבה עתיד להשמיד את כל הגפן!¹⁷ וְתֵאֲנָתִי לְקִצְפָה ואת התאנים יהפוך הארבה לקללה, על ידי שהוא יאכל אותם,¹⁸ חֲשֹׁף חֲשֹׁפָה וְהִשְׁלִיף הארבה יקלף את קליפות העץ, וישליך את הקליפות שקילף,¹⁹ הַלְבִּינוּ שְׂרִיגֵיהֶם הענפים של העצים יהיו לבנים. לאחר שהארבה יקלף את העצים, יישארו העצים לבנים ללא קליפתם:²⁰ (ח) אֱלֹהֵי עַם יִשְׂרָאֵל! תאמר קינה של צער על הפורענות שתבא עליך,²¹ כְּבַתּוּלָה חֲגֵרַת שֶׁק עַל בְּעַל נְעוּרֶיהָ (תאמר קינה) כמו שאישה שנישאה לבעלה והוא מת, אומרת קינה ולובשת שק כדי להתאבל על בעלה:²² (ט) הֶכְרַת מִנְחָה וְנִסְךְ מִבַּיִת יִקְוֶה עַתִּידִים להיכרת המנחות והנסכים מבית המקדש. הנביא אומר שכתוצאה מכך שהארבה יאכל את כל גידולי הקרקע, לא יהיה ניתן להביא לבית המקדש מנחות ונסכים, שהרי לא היו תבואה, זתים וענבים כדי להכין מהם את הנסכים,²³ אָבְלוּ הַכְּהֹנִים מִשְׂרְתֵי יִקְוֶה והכהנים שהם משרתי ה' יתאבלו. הכהנים הם שהיו אוכלים חלק מהמנחות והנסכים. כאשר עם ישראל כבר לא יביא לבית המקדש את המנחות והנסכים, הכהנים לא יוכלו לאכול אותם, ולכן הם יהיו באבל:²⁴ (י) שִׁדְד שְׂדֵה הַשְּׂדֵה יהיה "נעשק", הארבה יאכל את גידולי השדה,²⁵ אָבְלָה אֲדָמָה האדמה תושחת על ידי הארבה,²⁶ כִּי שִׁדְד דָּגָן הַשְּׂדֵה "יעשק" מכיוון שהארבה אכל את כל התבואה,²⁷ הוֹבִישׁ תִּירוֹשׁ אֲמָלֵל יִצְהָר והאדמה תושחת מכיוון שהארבה יחסל גם את התירוש (ענבי היין) והיצהר (זיתני השמן):²⁸ (יא) הַבִּישׁוּ אֲפָרִים ראוי לאיכרים העובדים בשדה להתבייש, שהרי לא תהיה כל תוצאה לעבודתם. האיכרים העובדים בשדה יעבדו לשוא, שהרי הם לא יצליחו לגדל את גידולי הקרקע (שהרי הארבה יאכל אותם) ולכן ראוי שהם יתביישו,²⁹ הִיִּלְלוּ בְּרָמִים העובדים בכרמים צריכים לילל, שהרי הם לא יצליחו לגדל ענבים,³⁰ עַל חֲטָה וְעַל שְׂעֵרָה ראוי לאיכרים להתבייש משום שיהיה מחסור של חיטה ושעורה בשדות,³¹ כִּי אָבַד קִצִּיר שְׂדֵה הַסִּיבָה שיש מחסור בחיטה ובשעורה שבשדות היא משום שאין מה לקצור, שהרי הארבה יאכל

¹⁵ מצודות.

¹⁶ מצודות.

¹⁷ מצודות.

¹⁸ מצודות.

¹⁹ מצודות.

²⁰ מצודות.

²¹ מצודות + תרגום.

²² מצודות. לפי המלבי"ם מדובר כאן על תהליך מסוים שהיו עושים בעצים שהתקלפו קליפותיהם.

²³ מצודות.

²⁴ מצודות + רד"ק.

²⁵ מצודות.

²⁶ מצודות. א"ע: אבלו יושבי האדמה.

²⁷ מהר"י קרא.

²⁸ מצודות + מהר"י קרא.

²⁹ רד"ק.

³⁰ תרגום.

³¹ מצודות.

את הכל³²: (יב) הַגִּפֶּן הַבִּישָׁה וראוי שעובדי הכרמים ייללו, משום שעצי הגפן יתייבשו לגמרי ולא יוציאו יותר פירות,³³ וְהִתְאַנָּה אֲמַלְלָהּ וגם עצי התאנה ייכרתו לגמרי,³⁴ רְמוֹן גַּם תִּמְרֹת וְתַפּוּחַ הפורענות כוללת גם את עצי הרימון, התמר והתפוח, כָּל עֵצֵי הַשָּׂדֶה יִבְשׂוּ כל עצי הפרי יפסיקו לגדל פירות,³⁵ כִּי הַבִּישָׁה שְׁשׂוֹן מִן בְּנֵי אָדָם הסיבה שהפורענות תבוא על עצי הפרי האלה היא משום שה' רצה להשבית את השמחה מבני ישראל כעונש על חטאייהם³⁶: (יג) חֲגָרוּ וְסָפְדוּ הַכְּהֵנִים הנביא פונה אל הכהנים ואומר להם לעשות שני דברים לאות אבל: א. לחגור שקים, ב. להספיד,³⁷ הִילִילוּ מִשְׁרָתִי מִזִּבְחַת משרתי המזבח (הכוונה היא לכהנים): בואו ותיללו!³⁸ בָּאוּ לִינוּ בַשָּׁקִים מִשְׁרָתִי אֱלֹהֵי משרתי האל שלי, משרתי ה' (גם כאן הכוונה היא לכהנים): אל תורידו את השקים שבהם תתלבשו גם בלילה, כדי שה' יראה את צערכם ואבלכם ואולי הוא ירחם עליכם,³⁹ כִּי נִמְנַע מִבַּיִת אֱלֹהֵיכֶם מִנְחָה וְנִסְדָּה (הסיבה שעל הכהנים להתאבל היא) מכיוון שהמנחות והנסכים יימנעו מבית המקדש, בני ישראל כבר לא יביאו לבית המקדש מנחות ונסכים לאחר שהארבה השמיד את כל היבול⁴⁰: (יד) קָדְשׁוּ צוֹם תזמינו יום צום, תכריזו בכל העם ותקבעו יום צום על הפורענות,⁴¹ קָרְאוּ עֲצֵרָה תכריזו בעם שיבואו ויתאספו בבית המקדש,⁴² אֲסֹפוּ זִקְנִים כָּל יֹשְׁבֵי הָאָרֶץ בֵּית יִקְוֹק אֱלֹהֵיכֶם תאספו את הזקנים של כל יושבי ארץ ישראל אל בית המקדש,⁴³ וְזַעְקוּ אֶל יִקְוֹק ביום הצום והאסיפה בבית המקדש, תזעקו אל ה' שיציל אתכם מהפורענות, מהארבה: (טו) אָהָה לַיּוֹם הנביא מתאנח ואומר "אוי" על היום שבו תבא הפורענות על עם ישראל,⁴⁴ כִּי קָרוֹב יוֹם יִקְוֹק היום בו תבא הפורענות היא קרובה, הפורענות תבא זמן קצר לאחר דברי הנביא,⁴⁵ וּכְשֶׁד מִשְׁדֵּי יְבוּא הארבה שיישלח מה' יהיה כמו שודדים: כמו ששודדים עושקים בני אדם, כך הארבה יעשוק את בני ישראל⁴⁶: (טז) הָלוֹא נִגְדַּ עֵינֵינוּ אֲכָל נִכְרַת הרי אנחנו נראה בעינינו את האוכל מושמד על ידי הארבה,⁴⁷ מִבַּיִת אֱלֹהֵינוּ שְׂמָחָה וְגִיל וכן אנחנו נראה בעינינו שהשירה בבית המקדש תיפסק. הלויים היו שרים בשעת הקרבת הנסכים, והנביא אומר שכתוצאה ממכת הארבה שתאכל את כל גידולי הקרקע ולא יהיה ניתן להביא יין לנסכים,

³² מצודות.

³³ רש"י.

³⁴ מצודות.

³⁵ מצודות.

³⁶ מצודות. רד"ק וא"ע כתבו אפשרות נוספת שהכוונה היא לבושה ולא לכריתה והוא לשון משל.

³⁷ מצודות.

³⁸ המלבי"ם מחלק בין כהנים שהם עבדו את ה' לכהנים שרק עבדו את המזבח כדי "להרויח" את הקרבנות. משרתי המזבח ייללו ולא יתפללו היות ותפילתם אינה רצויה.

³⁹ רד"ק.

⁴⁰ מצודות.

⁴¹ מצודות.

⁴² מצודות. רד"ק: הכוונה היא שיעצרו ממלאכה. כמו"כ הסתפק הרד"ק למתי התכוון הנביא שבני ישראל יקבעו צום: האם לאחר שתבא מכת הארבה כדי שהמכה תתבטל, או לפני מכת הארבה כדי שהארבה לא יבוא בכלל.

⁴³ מצודות + א"ע.

⁴⁴ מצודות. רד"ק: הנביא אומר לבני ישראל להתאנח על הפורענות שעתידיה לבוא עליהם.

⁴⁵ מצודות.

⁴⁶ מצודות. רד"ק: כמו ששוד בא בפתאומיות, גם כאן הפורענות תבוא בפתאומיות.

⁴⁷ מצודות. מלבי"ם: למרות שהפורענות עוד לא באה, הרי שהדבר נחשב כאילו אנחנו כבר רואים את הפורענות נגד עינינו.

לא יהיה ניתן לשיר שירה בבית המקדש⁴⁸: (יז) עָבְשׁוּ פְרָדוֹת תַּחַת מְגַרְפְּתֵיהֶם הַכְּלִים שְׁבָהֵם מֵאֲחֻסָּנִים את היין שנקראים "פרדות" יתמלאו בעובש מתחת לכיסוי שלהם שנקרא "מגרפה", כתוצאה מכך שלא ישתמשו בהם, שהרי לא יהיה יין,⁴⁹ נִשְׁמָו אֶצְרוֹת המקומות בהם אוצרים את התבואה, מחסני התבואה, יהיו שוממים, היות ולא יהיה תבואה להכניס אליהם,⁵⁰ נִהְרְסוּ מִמְּגָרוֹת כִּי הַבִּישׁ דָּגָן וכן חלק ממחסני התבואה הנקראים "ממגרות" נהרסו בגלל שלא היה להם שימוש שהרי אין תבואה למלא בה את המחסנים, וממילא אין מתקנים אותם כשהם צריכים תיקונים⁵¹: (יח) מֵה נֶאֱנַחָה בְּהֶמָּה נִבְכוּ עֲדָרֵי בָקָר כִּי אֵין מְרַעָה לָהֶם הבהמות יוציאו אנחות ועדרי הבקר יהיו מבובלים היות ואין להם מרעה לאכול,⁵² גַּם עֲדָרֵי הַצֹּאן נֶאֱשָׁמוּ וגם עדרי הצאן נהיו שוממים, היות ולא היה להם מרעה לאכול⁵³: (ט) אֱלֹהֵי יִקְוֶה אֶקְרָא ה! אני (הנביא יואל) אקרא אליך בתפילה,⁵⁴ כִּי אֵשׁ אֶכְלָה נְאוֹת מְדַבֵּר שהרי האש שרפה את אהלי האנשים שגרים במדבר. הנביא מדמה את אכילת המרעה על ידי הארבה, לשריפה ששרפה את האוהלים של האנשים הגרים במדבר ורועים שם את צאנם, היות וכתוצאה מאכילת המרעה על ידי הארבה, לא יהיה מרעה במדבר,⁵⁵ וְלֹהֲבָה לְהִטָּה כָּל עֵצֵי הַשָּׂדֶה והלהבה של האש שרפה את כל עצי השדה. הנביא מדמה את אכילת פירות השדה על ידי הארבה לשריפה שכלתה את כל פירות השדה⁵⁶: (כ) גַּם בְּהֵמוֹת שָׂדֶה תִּעְרוֹג אֱלֹהֵי כִּי יִבְשׁוּ אֶפְיָקֵי מַיִם גם חיות השדה יצעקו אליך (אל ה') משום שבנוסף למכת הארבה, הייתה מכה נוספת של עצירת גשמים. הלכך, גם חיות השדה שבדרך כלל אינן ניזונות מגידולי הקרקע אלא מטריפת בעלי חיים אחרים, יצעקו אל ה' היות וחסר להם מים, למרות שמכת הארבה לא פגעה בהן ישירות,⁵⁷ וְאֵשׁ אֶכְלָה נְאוֹת הַמְּדַבֵּר סיבה נוספת שלא היה לחיות השדה טרף לטרוף היא משום שהאש אכלה את האוהלים של האנשים שרועים את צאנם במדבר. כפי שכבר ראינו, מכת הארבה כילתה את כל המרעה שהיה בשדות, וכתוצאה מכך, אנשים כבר לא רעו את צאנם במדבר. כתוצאה מכך, לחיות השדה לא נותר צאן לטרוף, וכך, למרות שמכת הארבה לא השפיעה ישירות על מאכלם של חיות השדה, הרי שבדרך עקיפה היא גרמה לכך שלא היה לחיות השדה מה לאכול⁵⁸:

⁴⁸ מצודות. רד"ק: בזמן הקציר היו עושים חגיגה גדולה בביהמ"ק, והנביא אומר שחגיגות אלה ייפסקו בשעה שהארבה יבוא.

⁴⁹ מצודות. א"ע: פרודות הם גרגירי הדגן שנמצאים מתחת למגרפות של היין. רד"ק: הכוונה היא לגרגירי הזרע שמתחת לארץ שהם יושחתו.

⁵⁰ מצודות.
⁵¹ רד"ק בפירושו השני. בפירושו הראשון כתב שבגלל שאין שימוש לאוצרות אלה, הרי שנחשב הדבר כאילו שהם נהרסו.

⁵² מצודות. מלבי"ם: הנביא כאן שואל במה אשמים בעלי החיים על שהם גם כלולים בעונש.

⁵³ מצודות.

⁵⁴ מצודות.

⁵⁵ מצודות.

⁵⁶ מצודות.

⁵⁷ מצודות. מלבי"ם: הנביא שואל כאן שגם אם אנחנו אומרים שהסיבה שבעלי החיים נענשו היא משום שהם ברשותו של האדם, הרי שגם בעלי החיים הנמצאים במדבר נענשו ואין שום סיבה להעניש אותם.

⁵⁸ מצודות.

יואל פרק ב

(א) תִּקְעוּ שׁוֹפָר בְּצִיּוֹן הַנְּבִיא פוֹנֵה אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְאֹמֵר לָהֶם לְתַקּוֹעַ בְּשׁוֹפֵר בִּירוּשָׁלַיִם, כְּדִי שֶׁהֵעֵם יַחְזוּר בַּתְּשׁוּבָה,⁵⁹ וְהִרְיֵעוּ בְּהַר קְדְשִׁי צִלַּע זֶה הִיא חֲזָרָה עַל צִלַּע הַפְּסוּק הַקּוֹדֵם: הַנְּבִיא אֹמֵר לְבְנֵי יִשְׂרָאֵל לְהִרְיֵעַ בְּשׁוֹפֵר בְּהַר קְדְשׁוֹ שֶׁל ה', בִּירוּשָׁלַיִם,⁶⁰ יִרְגְּזוּ כָּל יוֹשְׁבֵי הָאָרֶץ כָּל יוֹשְׁבֵי הָאָרֶץ יַחְרְדוּ מִקוֹל הַשׁוֹפֵר,⁶¹ כִּי בָּא יוֹם יִקְוֶה כִּי קָרוֹב הַסִּיבָה שֶׁכָּל יוֹשְׁבֵי הָאָרֶץ יַחְרְדוּ הִיא מִכִּיּוּן שֶׁהַיּוֹם שָׁבוּ יִבִּיא ה' אֶת הַפּוֹרְעָנוֹת עַל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל הִיא תִּבָּא בְּקִרְבּוֹ. הַפּוֹרְעָנוֹת כָּל כֵּךְ קָרוֹבָה עַד שֶׁנִּחְשַׁב הַדְּבַר כִּאִילוֹ שֶׁהַפּוֹרְעָנוֹת כָּבֵר בָּאָה⁶²: (ב) יוֹם חֲשָׁךְ וְאֶפְלָה יוֹם הַפּוֹרְעָנוֹת יִהְיֶה מְאֹד חֲשׁוֹךְ, הַיּוֹת וְרִיבּוּי הָאֲרֶבָה יִכְסֶה אֶת אֹרֵךְ הַשֶּׁמֶשׁ וַיִּמְנַע מִהִמְשֵׁמֶשׁ לְהֵאִיר עַל הָאָרֶץ,⁶³ יוֹם עָנָן וְעֶרְפֶּל רִיבּוּי הָאֲרֶבָה יִגְרוֹם לַיּוֹם לְהִירְאוֹת כִּמוֹ יוֹם מַעֲוֹןן שִׁישׁ בּוֹ הִרְבֵּה עֶרְפֶּל, הַיּוֹת וְלֹא יִהְיֶה נִיתָן לְרֵאוֹת דְּבַר כְּתוּצָאָה מִכִּיסוּי הָאֹרֶךְ עַל יְדֵי הָאֲרֶבָה, כְּשֶׁחָרַף עַל הַהָרִים הַנְּבִיא מִדְּמָה אֶת רִיבּוּי הָאֲרֶבָה לְאֹרֶךְ הַשֶּׁחַר שֶׁאֹרֹךְ מִתְפָּרֵס עַל הַהָרִים, כֵּךְ הָאֲרֶבָה יִתְפָּרֵס עַל פְּנֵי הָאָרֶץ,⁶⁴ עַם רַב וְעַצִּים כְּמַהוֹ הַנְּבִיא מִדְּמָה אֶת רִיבּוּי וְחֻזְקוֹ שֶׁל הָאֲרֶבָה לְעַן גְּדוּל וְחֻזְקָה,⁶⁵ לֹא נִהְיָה מִן הָעוֹלָם לֹא הֵייתָה מַכַּת אֲרֶבָה כְּזוֹ עַד יוֹם זֶה. אֲמַנְסָה, גַּם מַכַּת הָאֲרֶבָה שֶׁה' עָשָׂה בְּזִמְנָן שֶׁהוֹצִיא אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מִמִּצְרַיִם הֵייתָה מַכַּת חֻזְקָה מְאֹד, אֲלֵא שֶׁשֶּׁם הִיא רַק מִיֵּן אֶחָד שֶׁל אֲרֶבָה, וְאִילוֹ כֹּאֵן הָיוּ אֲרֶבָה מִיָּנִים שׁוֹנִים שֶׁל הָאֲרֶבָה,⁶⁶ וְאַחֲרָיו לֹא יוֹסֵף עַד שְׁנַיִ דוֹר וְדוֹר וְכֵן לֹא תִהְיֶה מַכַּת אֲרֶבָה כָּל כֵּךְ חֻזְקָה עַד סוֹף שְׁנוֹת דוֹר, עַד סוֹף יָמֵי הָעוֹלָם⁶⁷: (ג) לְפָנָיו אֶכְלָה אֵשׁ וְאַחֲרָיו תִּלְהַט לְהִבָּה הַנְּבִיא אֹמֵר שֶׁהַשְּׁחִתָּה גִידוּלֵי הַקֶּרְקַע עַל יְדֵי הָאֲרֶבָה תִּהְיֶה כָּל כֵּךְ גְּדוּלָה, עַד שֶׁאָדָם יִחְשׁוּב שֶׁלֹּא הָאֲרֶבָה הַשְּׁחִתָּה אֶת כָּל גִּידוּלֵי הַקֶּרְקַע, אֲלֵא שֶׁהֵייתָה אֵשׁ שְׁבָאָה לְפָנֵי מַכַּת הָאֲרֶבָה וְלֹאחֲרֶיהָ שֶׁשֶּׁרְפָה אֶת כָּל הַיִּבּוּל. בְּדֶרֶךְ כָּלֵל, אִינן הָאֲרֶבָה גּוֹרֵם לְהַשְׁחִתָּה יָבוּל כָּל כֵּךְ גְּדוּלָה כִּמוֹ בְּמַכַּת הָאֲרֶבָה שֶׁתִּבָּא עִכְשִׁיו עַל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל, וְלִכֵּן אֲנִשִּׁים יִחְשׁוּב שֶׁלֹּא הָאֲרֶבָה הוּא שֶׁהַשְּׁחִתָּה אֶת כָּל הַיִּבּוּל, אֲלֵא שֶׁהֵייתָה אֵשׁ שֶׁשֶּׁרְפָה אֶת הַיִּבּוּל,⁶⁸ כְּגֹן עֵדֶן הָאָרֶץ לְפָנָיו בּוֹא הָאֲרֶבָה, הֵייתָה הָאָרֶץ כִּמוֹ גֵן עֵדֶן, הַיּוֹת וְהִיא בָּאֲרֶץ הַרְבֵּה יָבוּל,⁶⁹ וְאַחֲרָיו מְדַבֵּר שְׁמֻמָּה אֶךְ אַחֲרֵי מַכַּת הָאֲרֶבָה, הֵייתָה הָאָרֶץ כִּמוֹ מְדַבֵּר שְׁמֻמָּה, שֶׁלֹּא נִשְׁאָר בָּהּ יָבוּל כָּלֵל,⁷⁰ וְגַם פְּלִיטָה לֹא הֵייתָה לוֹ וְהָאֲרֶבָה לֹא יִשְׁאִיר שׁוֹם גִּידוּלֵי קֶרְקַע שֶׁלֹּא יִפְגַּע בָּהֶם. הָאֲרֶבָה יֹאכַל אֶת כָּל גִּידוּלֵי הַקֶּרְקַע⁷¹: (ד) כְּמִרְאָה סוֹסִים מְרֹאֵהוּ הַמַּהִירוֹת שְׁבָה תִּבָּא מַכַּת הָאֲרֶבָה תִּירָאָה לְאָדָם כִּמוֹ הַמַּהִירוֹת שְׁבָה רַךְ הַסּוֹס,⁷² וְכִפְרָשִׁים בֵּין יְרוּצוֹן וְהָאֲרֶבָה יָבֵא בְּמַהִירוֹת

⁵⁹ מצודות. מלבי"ם: התקיעה כאן היא כדין התרעה על הצרות ומדובר על התקופה לאחר ביאת הארבה.

⁶⁰ מצודות.

⁶¹ מצודות.

⁶² מצודות.

⁶³ מצודות. רד"ק: הצרה עצמה נמשלת לחושך.

⁶⁴ מצודות. לפי הא"ע מדובר כאן על תיאור זמן, שהארבה יבא באופן פתאומי.

⁶⁵ מצודות.

⁶⁶ מצודות.

⁶⁷ מצודות.

⁶⁸ מצודות. רש"י: תיאור ההשחתה עצמה תיראה אצל האדם כאילו שיש אש שאוכלת את כל גידולי הקרקע.

⁶⁹ מצודות.

⁷⁰ מצודות.

⁷¹ מצודות.

⁷² מצודות.

כמו שהפרשים רוכבים במהירות על הסוסים שלהם⁷³: (ה) **בְּקוֹל מְרֻכְבוֹת עַל רְאֵשֵׁי הַהָרִים יִרְקְדוּן** הקול של הארבה יישמע כמו הקול של מרכבות הקופצות בנסיעתם על ראשי ההרים. כאשר המרכבות נוסעות על ההרים, הם משמיעים קולות היות והדרך אינה ישרה. הנביא מדמה את הקול שיישמע מהארבה לקולם של המרכבות הקופצות בנסיעתם על ראשי ההרים,⁷⁴ **בְּקוֹל לְהַב אֵשׁ אֲכָלָה קֶשׁ** דימוי נוסף של קול הארבה שיישמע בבואו הוא לקול האש ששורפת את הקש,⁷⁵ **בְּעֵם עֵצוֹם עָרוֹךְ מְלַחְמָה** קול הארבה יהיה כמו עם חזק שמתכוון למלחמה ומשמיע קולות לפני יציאתו למערכה⁷⁶: (ו) **מִפְּנֵי יַחֲלוּ עַמִּים** עמי העולם יתחללו ממכת ארבה זו,⁷⁷ **כָּל פְּנִים קִבְּצוּ פְּאֵרוֹר** הפנים של בני האדם נהיו שחורות כמו קדירה כתוצאה מחלחלתם ממכת הארבה. קדירה שנמצאת על האש משחירה, והנביא מדמה את תגובת פניהם של האנשים למכת הארבה לשחור של קדירה שנמצאת על האש⁷⁸: (ז) **כְּגִבּוֹרִים יִרְצוּן** הארבה יבוא במהירות כמו שהגיבורים רצים במלחמה,⁷⁹ **כְּאֲנָשֵׁי מְלַחְמָה יַעֲלוּ חוֹמָה** דימוי נוסף למהירות ביאת הארבה היא לחיילים העולים על חומת האויב כדי להיכנס לעיר ולכבוש אותה, **וְאִישׁ בְּדַרְכּוֹ יִלְכֹּן** כל אחד מהארבה ילך בדרכו המיוחדת,⁸⁰ **וְלֹא יַעֲבֹטוּן אֲרָחוֹתָם** כל אחד מהארבה ילך בדרך ישרה בלי להתבלבל ולתעות בדרכו⁸¹: (ח) **וְאִישׁ אָחִיו לֹא יִדְחֶקוּן** הארבה לא ידחקו זה את זה במהלך ביאתם,⁸² **גִּבּוֹר בְּמַסְלָתוֹ יִלְכֹּן** כל אחד מהארבה ילך בדרכו הקבועה לו,⁸³ **וּבַעַד הַשְּׁלַח יַפְלוּ לֹא יִבְצְעוּ** הארבה יפול על חרבות של בני האדם ובכל זאת לא ייפצע. הנביא אומר שבניגוד למקרים של אויבים שמתקיפים את ישראל, שאז ניתן להילחם נגדם עם חרבות, כאן לא יהיה ניתן למנוע את ביאת הארבה בשום אופן⁸⁴: (ט) **בְּעִיר יִשְׁקוּ** הארבה ישמיע קולות בתוך העיר,⁸⁵ **בְּחוֹמָה יִרְצוּן** וכן ירוץ הארבה על החומות,⁸⁶ **בְּבָתִּים יַעֲלוּ בְּעַד הַחַלּוֹנִים** וכן יעלה הארבה לבתים ויכנס אליהם דרך החלונות,⁸⁷ **יָבֹאוּ כְּגַנְבִּים** הארבה ייכנס לבתים כמו גנבים: כמו שהגנבים נכנסים לבתים דרך החלונות, כך ייכנס הארבה לבתים דרך החלונות, ולא יהיה ניתן למנוע את כניסתם⁸⁸: (י) **לְפָנָיו רָגְזָה אֶרֶץ רַעְשׂוּ שָׁמַיִם** לפני ביאת מכת הארבה, יהיה צער גדול בעולם, עד שהארץ תחרד והשמים ירעדו,⁸⁹ **שָׁמַשׁ וְיָרַח קָדְרוּ** השמש והירח הפסיקו להאיר (מרוב צער על ביאת

⁷³ מצודות.

⁷⁴ מצודות. רד"ק: הנביא אומר שיהיה יתרון לקול ביאת הארבה על פני קולות המרכבות, שהרי המרכבות אינן יכולות ללכת על ראשי ההרים, בניגוד לארבה שיוכל ללכת על ראשי ההרים.

⁷⁵ מצודות.

⁷⁶ רד"ק.

⁷⁷ מצודות.

⁷⁸ מצודות. א"ע: הכוונה היא שהארבה יתאסף. רד"ק הקשה בשם אביו על פירוש זה ואמר שלא ייתכן לומר אסיפה בכל מקום ששייך לשון קיבוץ.

⁷⁹ תרגום.

⁸⁰ מצודות.

⁸¹ מצודות. תרגום: הם לא יתעכבו בדרכם.

⁸² מצודות.

⁸³ מצודות.

⁸⁴ רד"ק. רש"י: בצע מלשון ממון, הארבה לא יקבל ממון. בפירושו השני כתב שבשביל השליחות שעשה הארבה בשליחותו של הקב"ה, היו מפילים עצמם על החרבות ולא לקחו שוחד כדי שלא לבצע את שליחותם.

⁸⁵ מצודות. רד"ק וא"ע: הכוונה היא ללשון שוק, כאשר פירוש הפסוק הוא שהארבה יילך ברחובות.

⁸⁶ מצודות.

⁸⁷ מצודות.

⁸⁸ מצודות.

⁸⁹ מצודות. א"ע: חרדת הארץ היינו שתושבי הארץ נחרדו.

הארבה),⁹⁰ וְכֹכְבֵים אֶסְפוּ נְגָהֶם וגם הכוכבים אספו את אורם, גם הכוכבים הפסיקו להאיר כתוצאה מצער ביאת הארבה⁹¹: (יא) וַיִּקְנֹק נִתְּן קוֹלוֹ לְפָנַי חִילוֹ ה' השמיע את קולו לבני ישראל לפני שחיליו, הארבה, הגיע. ה' הזהיר את בני ישראל על ידי הנביאים לחזור בתשובה לפני שהוא שלח את מכת הארבה,⁹² כִּי רַב מְאֹד מִתְּנֵהוּ המחנה של הארבה הוא רב מאוד. יש כמויות עצומות של ארבה שיבואו במכה זו,⁹³ כִּי עֲצוֹם עֲשֵׂה דְבָרוֹ עשה דברו של הקב"ה, הארבה, הוא עצום. הארבה שמשחית את הארץ בשליחותו של הקב"ה הוא חזק מאוד,⁹⁴ כִּי גָדוֹל יוֹם יִקְנֹק וְנוֹרָא מְאֹד יום הפורענות שה' מביא הוא גדול ונורא. הפורענות שה' מביא על ישראל היא גדולה מאוד,⁹⁵ וּמִי יִכְלִינֵנוּ ומי יכול לסבול את יום הפורענות של ה'⁹⁶: (יב) וְגַם עֲתָה נֹאֵם יִקְנֹק שָׁבוּ עַדִי בְּכָל לְבַבְכֶם גם עכשיו, לאחר שנגזרה גזירת ביאת הארבה, אמר ה' לבני ישראל לחזור לעבוד אותו בכל ליבם,⁹⁷ וּבְצֹם וּבְבָכִי וּבְמַסְפַּד בני ישראל נקראו לעבוד את ה' בצום, בכי ודברי הספד, כיוון שעל ידי שלושת הדברים האלה, ליבו של האדם נכנע מפני ה'⁹⁸: (יג) וְקִרְעוּ לְבַבְכֶם הנביא פונה אל בני ישראל ואומר להם לקרוע את ליבם, כלומר: להכניע את ליבם לפני ה',⁹⁹ וְאֵל בְּגֵדֵיכֶם ואל תסתפקו בקריעת בגדיכם. הנביא אומר שבני ישראל צריכים לשוב בתשובה בכל ליבם ולא להסתפק בקריעת הבגדים,¹⁰⁰ וְשׁוּבוּ אֶל יִקְנֹק אֱלֹהֵיכֶם ועל ידי הכנעת הלב, תחזרו אל ה' אלוקיכם,¹⁰¹ כִּי חֲנוּן וְרַחוּם הוּא (הנביא מונה את תכונותיו של ה' בהסבירו מדוע יש סיכוי שאם בני ישראל יחזרו בתשובה, ה' ימתיק את דינם) שהרי ה' הוא: א. חנון ורחום, ולכן הוא ירחם עליכם,¹⁰² אֶרֶךְ אַפַּיִם ב. ה' מאריך את אפו, ה' אינו ממהר להביא על החוטא את העונש המגיע לו על חטאו,¹⁰³ וְרַב חֶסֶד ג. ה' מרבה לעשות חסדים לבני האדם,¹⁰⁴ וְנָחַם עַל הָרָעָה ומכיוון שה' הוא חנון ורחום, ארך אפים ורב חסד, אם תחזרו בתשובה, ה' יחזור בו מהבאת הפורענות עליכם וגזירת מכת הארבה תתבטל¹⁰⁵: (יד) מִי יוֹדֵעַ יָשׁוּב וְנָחַם (הנביא ממשיך בפנייתו אל בני ישראל: מי מכם שיודע בעצמו שהוא חטא, יתחרט ויחזור בתשובה

⁹⁰ מצודות. מהר"י קרא: הכוונה היא שלא ניתן לראות בגלל שריבוי הארבה גורם לכיסוי האור.

⁹¹ מצודות.

⁹² מצודות. א"ע: הכוונה היא שהקול שהשמיע הארבה בבואו הוא גדול מאוד.

⁹³ מצודות.

⁹⁴ מצודות.

⁹⁵ מצודות.

⁹⁶ מצודות.

⁹⁷ מצודות.

⁹⁸ תרגום + רד"ק.

⁹⁹ מצודות. מלבי"ם: הכוונה היא לקריעת הלב נוספת על קריעת הלב הראשונה, היות וכאן החרטה תהיה אמיתית.

¹⁰⁰ מצודות. רד"ק: אם תקרעו את לבבכם, אתם בכלל לא תצטרכו לקרוע את בגדיכם. דרכם של השרויים בצער היה לקרוע את בגדיהם, והנביא אומר לבני ישראל שאם הם יקרעו את ליבם, הם לא יצטרכו לקרוע את בגדיהם.

¹⁰¹ מצודות.

¹⁰² מצודות.

¹⁰³ מצודות.

¹⁰⁴ תרגום.

¹⁰⁵ מצודות.

ויעזוב את חטאו,¹⁰⁶ וְהִשְׁאִיר אַחֲרָיו בְּרָכָה על ידי שהאדם החוטא יחזור בתשובה, הארבה שיבוא ישאיר אחריו ברכה, הוא לא ישחית את כל גידולי הקרקע,¹⁰⁷ מִנְחָה וְנֶסֶךְ לִיקְנוֹק אֱלֹהֵיכֶם וכך יהיה ממה להביא מנחות ונסכים לה' אלוקים. כפי שראינו בפרק א', הנביא אמר שכתוצאה ממכת הארבה, לא יהיה ניתן להביא לבית המקדש מנחות ונסכים, היות והארבה יאכל את כל גידולי הקרקע. הנביא אומר שאם החוטאים יחזרו בתשובה, הארבה לא יאכל את כל גידולי הקרקע, וכך יהיה ניתן להביא מנחות ונסכים לבית המקדש: (טו) תִּקְעוּ שׁוֹפָר בְּצִיּוֹן תִּתְקַעוּ בְּשׁוֹפָר בְּצִיּוֹן, בירושלים, כדי שקול השופר יגרום לעם ישראל לחזור בתשובה,¹⁰⁸ קְדְשׁוּ צוּם תִּזְמִינוּ יוֹם צוּם, תקבעו יום צום כדי לחזור בתשובה,¹⁰⁹ קְרָאוּ עֲצָרָה ותקראו לכולם להתאסף לבית המקדש¹¹⁰: (טז) אֲסַפּוּ עִם תִּכְנְסוּ אֶת כָּל הָעָם, קְדְשׁוּ קָהָל תִּזְמִינוּ אֶת כָּל הַקָּהָל כדי שיתענו לפני ה', תקבעו צום לכל העם,¹¹² קַבְּצוּ זִקְנִים תִּכְנְסוּ אֶת זִקְנֵי יִשְׂרָאֵל,¹¹³ אֲסַפּוּ עוֹלָלִים וְיִנְיָקֵי שָׂדִים תִּאֲסַפּוּ גַם אֶת הַיְלָדִים הַקְּטַנִּים כדי שהם יצומו איתכם,¹¹⁴ יֵצֵא חֲתָן מִחֲדָרָו הַחֲתָן יֵצֵא מֵהַחֲדָר שְׁלוֹ, מהמקום בו הוא שמח עם כלתו, על מנת להצטרף לצום שקבעו,¹¹⁵ וְכָל־הָאֶרֶץ מִחֲפָתָהּ וְגַם הַכֹּלֵה תֵצֵא מִחֲפָתָהּ, מהחדר בו היא שמחה עם החתן שלה, כדי שגם היא תצטרף אל הצום שקבעו¹¹⁶: (יז) בֵּין הָאוֹלָם וְלִמְזֻבַּח יִבְכוּ הַכֹּהֲנִים מִשְׁרְתֵי יְקֹנֶק הַכֹּהֲנִים שהיו עובדים בבית המקדש היו עומדים פעמים רבות בין האולם של בית המקדש לבין המזבח שהיה מוצב בבית המקדש. כאשר תבא מכת הארבה, לכהנים אלה לא תהיה מלאכה, היות ולא יהיה ניתן להביא מנחות ונסכים. הנביא אומר שכהנים אלה שהם משרתי ה' שדרכם לעבוד בים האולם ולמזבח, יבכו על מצבם הרע של ישראל,¹¹⁷ וַיֹּאמְרוּ הַכֹּהֲנִים הָעוֹמְדִים בֵּין הָאוֹלָם וְהַמְּזֻבַּח יֹאמְרוּ בִשְׂעָה שִׁיבְכוּ: חוֹסֶה יְקֹנֶק עַל עֲמֻדָה (הכהנים) יאמרו בשעה שהם עומדים בין האולם למזבח: ה' תחמול על עמך, עד עם ישראל,¹¹⁸ וְאֵל הַתֵּן נַחֲלָתְךָ לְחֲרָפָה לְמִשְׁלַל בָּם גּוֹיִם וְאֵל תִּתֵּן אֶת נַחֲלָתְךָ, את עם ישראל, להיות מבויישים בפני האומות האחרות, ולהיות נשלטים על ידם. כאשר תבוא מכת הארבה, עם ישראל ילך אל ארצות אחרות כדי לחפש שם אוכל, והדבר יגרום לכך

¹⁰⁶ מצודות. א"ע: הנביא אומר שייטכן שה' יחזור בו מהבאת מכת הארבה. מלבי"ם: הכוונה היא שגם אם העם כולו לא יחזור בתשובה, יש אפשרות ליחיד לחזור בתשובה. חזרה בתשובה זו אמנם לא תבטל לגמרי את הבאת הפורענות, אך מכל מקום הפורענות תהיה חלשה יותר, ותהיה קצת ברכה.

¹⁰⁷ מצודות.
¹⁰⁸ מצודות. א"ע: הכוונה היא לתקיעה בשופר לאחר ביאת הארבה. מלבי"ם: כאן מדובר כבר אחרי שהארבה הגיע, ורוצים שהוא יילך. כמו"כ הפנייה כאן היא אל העם לקבוע צום ועצרה ולא אל הכהנים כמו שהיה בתחילת הפרק.

¹⁰⁹ מצודות. מלבי"ם: לפני כן הפניה הייתה אל הכהנים ועכשיו הפנייה היא אל העם עצמו, היות ומדובר לאחר שהארבה כבר הגיע.

¹¹⁰ מצודות.
¹¹¹ תרגום.

¹¹² מצודות. מלבי"ם: האסיפה שלפני כן מדברת על כך שהזקנים יאספו את העם, אך עכשיו מדובר על הזמן בו הארבה כבר נמצא, ואז העם יתאסף מעצמו.

¹¹³ תרגום.

¹¹⁴ מצודות.

¹¹⁵ מצודות.

¹¹⁶ מצודות. רד"ק: החופה היא הקישוטים שבהם מתקשטת הכלה בימי שמחתה, והנביא אומר להוריד קישוטים אלה.

¹¹⁷ מצודות. מהר"י קרא: הכוונה היא שהכהנים יעבדו את עבודת המקדש בין האולם למזבח כל עוד הם יכולים.

¹¹⁸ מצודות. מלבי"ם: יש הבדל בין לחמול לבין לחוס. לחוס היינו לצורך או לתועלת, אך לא מצד שלמות הדבר. לחמול היינו מצד שהדבר עצמו שלם ולא לתועלת צדדית.

שעם ישראל יתבייש בפני האומות ויהיה נשלט על ידם, ¹¹⁹ לְמָה יֹאמְרוּ בְעַמִּים אִיהָ אֱלֹהֵיהֶם (הכהנים ימשיכו ויאמרו בשעת בכייתם) מדוע שאומות העולם ישאלו היכן נמצא ה'י? מדוע שאומות העולם יאמרו שה' עזב את עם ישראל בכך שגרם לכך שלא יהיה להם מה לאכול¹²⁰: (יח) וַיִּקְנָא יִקְנֹק לְאַרְצוֹ כְּאִשֶּׁר עִם יִשְׂרָאֵל יִחְזֹר בְּתִשׁוּבָה וְהַכְּהֵנִים יִבְכוּ לֵה' וַיִּבְקְשׁוּ מִמֶּנּוּ שְׁלֵא יַעֲנִישׁ אוֹתָם, ה' יִרְחֵם עַל אֶרֶץ, עַל אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל, וְלֹא יִבְיֵא עֲלֶיהָ רַעַב,¹²¹ וַיִּחְמַל עַל עַמּוֹ וְכֵן יִרְחֵם ה' עַל עַמּוֹ, עַל עַם יִשְׂרָאֵל (לאחר שעם ישראל יחזור בתשובה): (יט) וַיַּעַן יִקְנֹק וַיֹּאמֶר לְעַמּוֹ לְאַחַר שֶׁעַם יִשְׂרָאֵל יִחְזֹר בְּתִשׁוּבָה וַיִּפְנֶה אֶל ה' בְּתַפִּילָה, ה' יַעֲנֶה לְבַנֵּי יִשְׂרָאֵל עַל יְדֵי הַנְּבִיאִים וַיֹּאמֶר לָהֶם:¹²² הֲנִי שִׁלַּח לָכֶם אֶת הַדָּגָן וְהַתִּירוֹשׁ וְהַיִּצְהָר אֲנִי (ה') שׁוֹלַח לָכֶם דָּגָן (תְּבוּאָה), תִּירוֹשׁ (עֲנַבִּי יֵין) וַיִּצְהַר (זִיתֵי שֶׁמֶן). כּוּוֹנֵת הַדְּבָרִים הַיָּא שְׁמַעְשֵׁי ה' יִבְרַךְ אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּגִידוּלֵי קִרְקַע רַבִּים,¹²³ וַשְּׁבַעְתֶּם אֹתוֹ וְאַתֶּם (בְּנֵי יִשְׂרָאֵל) תִּהְיוּ שְׁבַעִים מְגִידוּלֵי הַקִּרְקַע,¹²⁴ וְלֹא אֶתֶן אֶתְכֶם עוֹד חֶרֶף בְּגוֹיִם וְאַנִּי (ה') לֹא אֶתֶן לָכֶם לְהַמְשִׁיךְ וְלִהְיוֹת לְבוּשָׁה בְּפָנֵי הָעַמִּים הָאֲחֵרִים. אֶתֶם כִּבֵּר לֹא תִצְטַרְכוּ לְלַכֵּת בֵּין הָעַמִּים הָאֲחֵרִים כְּדִי לְחַפֵּשׂ אוֹכְלֵי¹²⁵: (כ) וְאַתֶּם הַצְּפוֹנִי אֶרְחִיק מֵעֲלֵיכֶם לְאַחַר שֶׁתִּחְזְרוּ בְּתִשׁוּבָה, אֲנִי (ה') אֶרְחִיק מֵעֲלֵיכֶם אֶת הָאֲרֵבָה שְׁבֵא מִכִּוּוֹן צָפוֹן,¹²⁶ וְהִדְחַתִּיו אֶל אֶרֶץ צִיָּה וַשְּׁמָמָה וְאַנִּי (ה') אֲדִיחַ אֶת הָאֲרֵבָה אֶל אֶרֶץ שֵׁישׁ בַּהּ יוֹבֵשׁ וְשִׁמְמָה. ה' אֹמֵר שֶׁלְאַחַר חֲזֵרַת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּתִשׁוּבָה, הוּא יִשְׁלַח אֶת הָאֲרֵבָה לְאַרְץ שׁוֹמְמָה כְּדִי שֶׁתִּפְסִיק לְהַשְׁחִית אֶת הָאֶרֶץ,¹²⁷ אֶת פְּנֵי אֶל הַיָּם הַקְּדָמִי אֶת קְבוּצַת הָאֲרֵבָה שֶׁהוֹלְכַת בְּרֵאשׁ נַחִיל הָאֲרֵבָה, אֲשֶׁלַח אֶל הַיָּם הַמְּזֻרְחִי. הַכוּוֹנָה הַיָּא לִים הַמֶּלֶךְ הַנִּמְצָאֵת מְזֻרְחִית לְאַרְץ יִשְׂרָאֵל,¹²⁸ וְסָפוּ אֶל הַיָּם הָאֲחֵרוֹן וְאַתֶּם קְבוּצַת הָאֲרֵבָה הַהוֹלְכַת בְּסוֹף נַחִיל הָאֲרֵבָה, אֲנִי (ה') אֲשֶׁלַח אֶל הַיָּם הַתִּיכוֹן,¹²⁹ וְעֲלָה בְּאִשׁוֹ לְאַחַר שֶׁהָאֲרֵבָה יָמוּת, יַעֲלֶה מִמֶּנּוּ הַסִּירְחוֹן,¹³⁰ וְתַעֲלֶה צִחְנָתוֹ לְאַחַר שֶׁהָאֲרֵבָה יָמוּת, יַעֲלֶה מִמֶּנּוּ סִירְחוֹן (יֵשׁ כַּאֲן כְּפִילוֹת עַל צִלַע הַפְּסוֹק הַקּוֹדֵם),¹³¹ כִּי הַגְּדִיל לְעֵשׂוֹת בְּגִלְל שֶׁהָאֲרֵבָה גֵרַם לְהַשְׁחִית אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל, הִרִי שֶׁהוּא יָמוּת וְלֹא יִחְזֹר עוֹד¹³²: (כא) אֶל הַתִּירָאִי אֲדָמָה הַנְּבִיא פוֹנֶה אֶל הָאֲדָמָה וְאֹמֵר לֵה שְׁלֵא לִירָא מֵהָאֲפִשְׁרוֹת שֶׁמֶכַת הָאֲרֵבָה תִּחְזֹר,¹³³ גִּילִי וַשְּׁמַחִי כִּי הַגְּדִיל יִקְנֹק לְעֵשׂוֹת (הַנְּבִיא מִמְשִׁיךְ בְּפִנִּיתוֹ אֶל הָאֲדָמָה) תְּגִילִי וְתִשְׁמַחִי הַיָּא הִרְבָּה לְעֵשׂוֹת דְּבָרִים טוֹבִים. אֲמַנֵם ה' יִבְיֵא אֶת מַכַּת הָאֲרֵבָה, אֶךְ לְאַחַר חֲזֵרַת יִשְׂרָאֵל בְּתִשׁוּבָה, ה' יִבְיֵא הִרְבָּה דְּבָרִים טוֹבִים,

¹¹⁹ מצודות. רש"י: המשל פה הוא מלשון משל ושנינה, שאומות העולם ידברו על מצבם הרע של בני ישראל.

¹²⁰ מצודות.

¹²¹ מצודות. רש"י: ה' יתרה בבני ישראל על עסקי ארצו, התרה בבני שתבוא רעב בארצו.

¹²² רד"ק. א"ע: ה' יענה לכהנים הבוכים. מלבי"ם: לו הייתה הסיבה שה' ענה לעם ישראל בגלל שמו הגדול, הייתה התשובה אל הכהנים. עכשיו, לאחר שעם ישראל חזר בתשובה, תשובת ה' היא לעם עצמו.

¹²³ מצודות.

¹²⁴ מצודות.

¹²⁵ מצודות.

¹²⁶ מצודות. רש"י הוסיף פירושים: אשר שבא מצפון או יצה"ר הצפון בליבו של האדם.

¹²⁷ מצודות.

¹²⁸ מצודות. רד"ק הוסיף אפשרות נוספת שייטכן שהכוונה היא לים כינרת.

¹²⁹ מצודות.

¹³⁰ מצודות. מלבי"ם: הסירחון יעלה וכבר לא יהיה סירחון בעקבות הראבה, שהרי הארבה כבר מילא את שליחותו של ה' בכך שהוא אכל את כל גידולי הקרקע ואין הוא צריך להמשיך ולהעניש את בני".

¹³¹ מצודות.

¹³² מצודות.

¹³³ מצודות.

ולכן עלייך לשמוח¹³⁴: (כב) אֵל תִּירָאוּ בַּהֲמוֹת שְׂדֵי בַּהֲמוֹת הַשְּׂדֵה: אל תיראו גם אתם,¹³⁵ כִּי דָשְׂאוּ נְאוֹת מְדַבֵּר היות והמקומות במדבר בהם גרים אנשים, התמלאו בדשא, ואפשר כבר לרעות שם,¹³⁶ כִּי עֵץ נִשְׂא פִרְיָו (בהמות השדה אל תיראו) היות והעצים יגדלו את פירותיהם, וכל שכן שהדשא יצמח,¹³⁷ תִּיאָנֶה וְגִפְן נִתְּנָו חֵילֶם עצי התאנה והגפן נתנו את כוחם, יגדלו את פירותיהם¹³⁸: (כג) וּבְנֵי צִיּוֹן גִּילוּ וְשִׂמְחוּ בִּיקוּק אֱלֹהֵיכֶם בני ירושלים: תגילו ותשמחו בה', כִּי נִתְּן לָכֶם אֶת הַמּוֹרָה לְצִדְקָה (בני ירושלים: אתם יכולים לשמוח בה') היות וה' ייתן לכם את היורה (הגשם שלאחר הזריעה) בחסד. לפי זכויותיכם, לא מגיע לכם שירד לכם היורה, אך ה' בכל זאת יוריד לכם אותו, ולכן אתם יכולים לשמוח בה',¹³⁹ וַיֹּרֵד לָכֶם גֶּשֶׁם מוֹרָה וּמִלְקוֹשׁ בְּרֵאשׁוֹן וה' יוריד לכם את הגשם, היורה (הגשם שלאחר הזריעה) והמלקוש (הגשם שיורד לקראת סוף החורף) כמו שעשה לפני שעצר את הגשמים. הנביא מבשר לעם ישראל שהגשם, היורה והמלקוש יחזור לרדת כמו שעשה לפני כן¹⁴⁰: (כד) וּמָלְאוּ הַגְּרָנוֹת בָּרֶ כְּתוּצָא מִירִידַת הַגְּשָׁמִים, הַגְּרָנוֹת שִׁלְכֶם יתמלאו בתבואה,¹⁴¹ וְהִשְׁיִקוּ הַיְקָבִים תִּירוֹשׁ וַיִּצְהָר וְהִיקְבִּים ישמיעו קול בגלל שירד בהם התירוש (ענבי היין) והיצהר (זיתי השמן). כאשר היין והשמן נוזלים ביקבים, הם משמיעים קולות, והנביא מבשר לעם ישראל שהקולות הנשמעים ביקבים מנזילת היין והזמן יחזרו, היות והרעב ייפסק¹⁴²: (כה) וְשִׁלְמַתִּי לָכֶם אֶת הַשָּׁנִים אֲשֶׁר אָכַל הָאָרֶבָה הַיֶּלֶק וְהַחֲסִיל וְהַגֹּזִם לאחר שתחזרו בתשובה, אני (ה') אשלם לכם חזרה את כל מה שאכלו ארבעת סוגי הארבה בכל השנים שהם היכו בכם: הארבה, הילק, החסיל והגוזם,¹⁴³ חֵילִי הַגָּדוֹל אֲשֶׁר שִׁלַּחְתִּי בְּכֶם (אני אשלם לכם את מה שאכל) החיל הגדול ששלחתי בכם, הארבה הרב ששלחתי כדי להשחית את ארצכם¹⁴⁴: (כו) וְאֶכְלְתֶם אֶכּוֹל וְשָׁבוּעַ אֲזוּ, לאחר שה' ישלם לכם שנים טובות תחת השנים שהארבה היכה בכם, אתם תאכלו ותשבועו מאכילתכם,¹⁴⁵ וְהִלַּלְתֶם אֶת שֵׁם יְקוּק אֱלֹהֵיכֶם אֲשֶׁר עָשָׂה עִמָּכֶם לְהַפְּלִיא ואתם (בני ישראל) תהללו את שמו של ה' על שעשה עימכם דבר פלא. הברכה שה' ישלח לכם תהיה כל כך גדולה, עד שכל הטוב שיושפע עליכם יהיה דבר פלא, ואתם תהללו על כך את ה',¹⁴⁶ וְלֹא יִבְשׂוּ עַמִּי לְעוֹלָם העם שלי, עם ישראל, לא יתבייש יותר. לאורך שנות הרעב, היו בני ישראל הולכים לחפש אוכל אצל אומות העולם, והנביא אומר שלאחר הברכה שה' ישלח בהם, הם לא יתביישו יותר בחיפוש אוכל אצל אומות העולם¹⁴⁷: (כז) וַיִּדְעַתֶם כִּי בִקְרֵב יִשְׂרָאֵל אֲנִי בשעה שהברכה תחול

¹³⁴ מצודות.

¹³⁵ מצודות.

¹³⁶ מצודות.

¹³⁷ מצודות.

¹³⁸ מצודות.

¹³⁹ מצודות. רש"י: מורה היינו הנביאים המורים לבני ישראל לחזור בתשובה. מלבי"ם: המורה הינו הארבה שהורה את בני" לחזור בתשובה.

¹⁴⁰ מצודות. רד"ק הסתפק אם ה' יוריד בחשון את כל שלושת סוגי הגשמים, או שכל סוג של גשם ירד בזמנו.

¹⁴¹ מצודות.

¹⁴² מצודות.

¹⁴³ מצודות. תרגום: הכוונה היא שה' עתיד לשלם לישראל טובה תחת השנים בהם שועבדו על ידי הגויים.

¹⁴⁴ מצודות.

¹⁴⁵ מצודות.

¹⁴⁶ מצודות. מהר"י קרא: הפלא יהיה המהירות בו תגדל התבואה כדברי חז"ל.

¹⁴⁷ מצודות.

עליכם, אתם (בני ישראל) תדעו שאני (ה') שוכן בתוכם (בני ישראל),¹⁴⁸ ואני יקוק אלהיכם ואין עוד ואתם תדעו שאני הוא ה' אלוקיכם, ואין עוד אל אחר עליכם, ולא יבשו עמי לעולם ולכן עם ישראל לא יתבייש יותר. היות ואני (ה') הוא האלוקים של בני ישראל, לא תהיה אף אומה שתוכל לבייש את בני ישראל¹⁴⁹:

יואל פרק ג

(א) והיה אחרי כן לעתיד לבא, בזמן שיבא המשיח,¹⁵⁰ אֲשַׁפּוּךְ אֶת רוּחִי עַל כָּל בָּשָׂר אֲנִי (ה') אתן הרבה מרוחי על כל בני האדם כך שגם אומות העולם יכירו את ה'. הכוונה היא שה' ייתן בלב בני האדם שני דברים: חכמה והכרת ה'. הסיבה שהנביא משתמש בלשון "שפיכה" בתארו את נתינת הרוח היא משום שה' יתן הרבה מאוד רוח על בני האדם כמו אדם ששופך דבר מה בכמות גדולה,¹⁵¹ וְנָבְאוּ בְּנִיכֶם וּבְנוֹתֵיכֶם בזמן ביאת המשיח, יהיו בניכם ובנותיכם נביאים. כוונת הנביא היא שבזמן ביאת המשיח, תשוב הנבואה אל עם ישראל לאחר הפסקה ארוכה,¹⁵² זְקִינֵיכֶם חֲלֵמוֹת יַחֲלִמוּן הזקנים שלכם (של בני ישראל) יחלמו חלומות של דברי נבואה,¹⁵³ בְּחֻזְרֵיכֶם חֲזִינֹת יֵרְאוּ וכן הבחורים שלכם יראו חזיונות (מראות) של נבואה¹⁵⁴: (ב) וְגַם עַל הָעֶבְדִּים וְעַל הַשְּׁפָחוֹת בְּיָמֵי הָהֵמָּה אֲשַׁפּוּךְ אֶת רוּחִי בְּזִמְנֵי הַמְּשִׁיחַ, אני (ה') אשפוך את רוחי אפילו על העבדים והשפחות, כך שגם להם יהיה דעת להכיר את ה'¹⁵⁵: (ג) וְנָתַתִּי מוֹפְתִים בְּשָׁמַיִם וּבָאָרֶץ אני (ה') אתן בימות המשיח מופתים ואותות בשמים ובארץ,¹⁵⁶ דָּם וְאֵשׁ וְתִמְרוֹת עֵשֶׂן המופתים יכללו את שלושת המרכיבים הבאים: א. דם – בארץ יישפך הרבה מאוד דם, הרבה מאוד אנשים ייהרגו, כאשר הכוונה היא למלחמת גוג ומגוג. ב. תרד אש מהשמים. ג. עמוד עשן זקוף יעלה לשמים. הסיבה שהנביא קרא לעמוד העשן "תמרות" היא כדי להמשיל את זקיפות עמוד העשן לעץ תמר. כשם שעץ תמר עומד זקוף, כך עמוד העשן יעלה באופן זקוף¹⁵⁷: (ד) הַשָּׁמַשׁ יִהְיֶה לְחֹשֶׁךְ מגודל הצרות שיבואו על אומות העולם בזמן המשיח, אור היום יהיה להם לחושך, היום ייראה להם חשוך מרוב צרות,¹⁵⁸ וְהִירָח לְדָם ואור הירח ייהפך למראה של דם, היות והירח לא תאיר כדרכה. הנביא משתמש בדימויים כדי לדמות

¹⁴⁸ מצודות.

¹⁴⁹ מצודות. מלבי"ם: הכוונה היא לעת"ל שתחזור השראת השכינה לישראל כמו בימי בית ראשון (בניגוד לימי בית שני) ואז בני" לא יתביישו בכך שאין השכינה שורה.

¹⁵⁰ מצודות. א"ע הביא פירוש שהכוונה אינה לימות המשיח, אלא לזמן שאחרי הנביא יואל.

¹⁵¹ מצודות. רש"י: על כל בשר הכוונה היא לכל מי ששם את ליבו רך כבשר. רד"ק: הכוונה היא לנבואה ורוח שה' ייתן רק על ישראל.

¹⁵² מצודות.

¹⁵³ מצודות.

¹⁵⁴ מצודות. מלבי"ם ישנם שלש דרגות נבואה כאן וכל אחד מתנבא בדרגה המתאימה לו: נבואה גמורה – יתנבאו בו הבנים והבנות שנולדו בזמן המשיח. חזון (למטה מהנבואה בו רואים מחזות בהקיץ) – יראו אותם שנולדו לפני ימות המשיח אך לא הרבה לפני כן. חלום (חלומות צודקים המעורבים בדברים לא אמיתיים) יהיו על ידי הזקנים שנולדו זמן רב לפני ביאת המשיח.

¹⁵⁵ מצודות. א"ע: הכוונה היא לעבדיפ ושפחות שחזרו לתורת ה'.

¹⁵⁶ מצודות.

¹⁵⁷ מצודות. רד"ק: האש הוא ברקים שייצאו מהשמים וכאשר הם יפלו לארץ, הם יגרמו לשריפות ענק.

¹⁵⁸ מצודות. רש"י: הסיבה שהשמש תלקה היא כדי לבייש את המשתחווים לחמה. רד"ק כתב אפשרות לפירוש נוסף שהכוונה היא לצרות שיבואו על בני ישראל בתקופה שלפני ביאת המשיח.

את הצרות שיבואו על אומות העולם: החשכת אור השמש והפיכת מראה אור הירח לדם, ¹⁵⁹ לִפְנֵי בּוֹא יוֹם יְקִיָּק הַגְּדוֹל וְהַנּוֹרָא צְרוֹת אֱלֹהֵי יִבּוּאוּ עַל אֲוֹמוֹת הָעוֹלָם מֵעַט לִפְנֵי יוֹם הַגְּאוּלָּה, הַנִּקְרָא בְּפִי הַנְּבִיא "יוֹם הַיְּקִיָּק הַגְּדוֹל וְהַנּוֹרָא" מִשׁוּם שֶׁבַיּוֹם הַגְּאוּלָּה, עוֹצְמָתוֹ שֶׁל ה' תִּתְגַּלֶּה לְעֵינַי כִּלְכֹּל¹⁶⁰: (ה) וְהָיָה כָּל אֲשֶׁר יִקְרָא בְּשֵׁם יְקִיָּק וְיִמְלֹט בְּנִיגוּד לְאֲוֹמוֹת עֲלֵיהֶם תִּבּוּא הַפּוֹרְעָנוֹת בְּזִמְן בִּיאַת הַמְּשִׁיחַ, הַפּוֹרְעָנוֹת לֹא תִבּוּא עַל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל שִׁיקְרָאוּ בְּשֵׁם ה',¹⁶¹ כִּי בְּהַר צִיּוֹן וּבִירוּשָׁלַם תִּהְיֶה פְּלִיטָה כְּאֲשֶׁר אָמַר יְקִיָּק בְּהַר צִיּוֹן, בִּירוּשָׁלַם, תִּהְיֶה פְּלִיטָה כְּמוֹ שֶׁאָמַר ה' שִׁיקְרָה. הַנְּבִיא אֹמֵר שֶׁבִימּוֹת הַמְּשִׁיחַ תִּתְקִיִּים נְבוֹאָת ה' שֶׁנֶּאֱמַרָה בְּסֵפֶר דְּבָרִים: "וִירָאוּ כָּל עַמֵּי הָאָרֶץ כִּי שֵׁם ה' נִקְרָא עֲלֵיךְ". עַל יְדֵי שֶׁבְּנֵי יִשְׂרָאֵל יִקְרָאוּ בְּשֵׁם ה', הֵם יִנְצְלוּ מִהַפּוֹרְעָנוֹת שֶׁתִּבּוּא עַל שְׂאֵר אֲוֹמוֹת הָעוֹלָם, וְכֵן כּוֹלֵם יִרְאוּ שֶׁשֵׁם ה' נִקְרָא עַל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל,¹⁶² וּבְשָׂרֵי־דָם אֲשֶׁר יְקִיָּק קָרָא לֹא כָּל תּוֹשְׁבֵי צִיּוֹן וִירוּשָׁלַם יִנְצְלוּ מִפּוֹרְעָנוֹת, אֲלֵא רַק אוֹתוֹ חֶלֶק שֶׁקּוֹרָא בְּשֵׁם שֶׁל ה'. אוֹתָם שְׂאִינִם קּוֹרְאִים בְּשֵׁם ה' יִלְקוּ גַם הֵם בְּפּוֹרְעָנוֹת שֶׁתִּבּוּא עַל עַם יִשְׂרָאֵל¹⁶³:

יואל פרק ד'

(א) כִּי הִנֵּה בְּיָמֵים הָהֵמָּה וּבְעֵת הַהִיא אֲשֶׁר אָשִׁיב אֶת שְׁבוֹת יְהוּדָה וִירוּשָׁלַם שֶׁהָרִי בְּאוֹתָם הַיָּמִים וְאוֹתוֹ הַזֶּמֶן, בְּזִמְן הַגְּאוּלָּה, אֲנִי (ה') אֲחִזִּיר לְאָרֶץ יִשְׂרָאֵל אֶת הַשְּׁבֻטִים שֶׁגָּלוּ מִמַּמְלַכַת יְהוּדָה וּמֵהַעִיר יְרוּשָׁלַם. אֲמַנֵם, לְעֵתִיד לְבָא, גַם עֲשֶׂרֶת הַשְּׁבֻטִים שֶׁגָּלוּ מִמַּמְלַכַת יִשְׂרָאֵל יִחְזְרוּ אֶל אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל, אֲלֵא שֶׁהַנְּבִיא יוֹאֵל הוּא נְבִיא שֶׁמַּלְכַתְחִילָה נִיבֵא רַק לְמַמְלַכַת יְהוּדָה¹⁶⁴: (ב) וְקִבַּצְתִּי אֶת כָּל הַגּוֹיִם וְהוֹרְדֹתִים אֶל עֵמֶק יְהוֹשֻׁפֵט אֲנִי (ה') אֲאֲסוֹף אֶת כָּל הָעַמִּים אֶל עֵמֶק שֶׁנִּקְרָא "עֵמֶק יְהוֹשֻׁפֵט",¹⁶⁵ וְנִשְׁפָּטְתִּי עִמָּם שָׁם עַל עַמֵּי וְנִחַלְתִּי יִשְׂרָאֵל וְשָׁם, בְּעֵמֶק יְהוֹשֻׁפֵט, אֲנִי (ה') אֲתוֹכַח עִם הָעַמִּים עַל מַה שֶׁעָשׂוּ לְעַם יִשְׂרָאֵל שֶׁהוּא (עַם יִשְׂרָאֵל) הַנִּחַלָה שְׁלִי (שֶׁל ה'). ה' אֹמֵר שֶׁהוּא יִבְיֵא פּוֹרְעָנוֹת עַל הַגּוֹיִים כְּעוֹנֵשׁ עַל מַה שֶׁעָשׂוּ לְבְנֵי יִשְׂרָאֵל, וּבְכֵן כּוֹלֵם יִדְעוּ שֶׁעַמִּים אֱלֹהֵי פִשְׁעוֹ. הַכּוֹוֹנָה הִיא שֶׁבְּעֵמֶק זֶה תִּתְרַחֵשׁ מִלְחַמַת גּוֹג וּמִגּוֹג,¹⁶⁶ אֲשֶׁר פָּזְרוּ בְּגוֹיִם וְאֶת אֶרְצֵי חֶלְקוֹ הַנְּבִיא מוֹנֵה שְׁנֵי דְבָרִים רְעִים שֶׁעָשׂוּ הַגּוֹיִים: הַפִּיזוֹר בְּגוֹיִם – הַגְּלִיית יִשְׂרָאֵל, וְאֶת חֲלוֹקַת אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל בֵּין כָּל הַגּוֹיִים¹⁶⁷: (ג) וְאֶל עַמֵּי יְדוֹ גֹּדְרָל הַגּוֹיִים הַשְּׁלִיכוּ גּוֹרֵל עַל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל. כְּדִי לְהַחֲלִיט לְמִי מִבְּיַן הַגּוֹיִים יִהְיֶה שִׂיךְ כָּל אָדָם מִיִּשְׂרָאֵל, הֵיוּ הַגּוֹיִים מִטִּילִים גּוֹרֵל בִּינֵיהֶם,¹⁶⁸ וְיִתְּנוּ הַיְלָד בְּזוֹנָה הַגּוֹיִים

¹⁵⁹ מצודות. א"ע: הכוונה היא לסימני מזלות לכך שיקרו מלחמות.

¹⁶⁰ מצודות.

¹⁶¹ מצודות.

¹⁶² מצודות + רש"י.

¹⁶³ מצודות. רש"י: הכוונה היא שאותו חלק יהיה מזומן לפני ה' וקרא לפניו.

¹⁶⁴ מצודות. רד"ק: הסיבה שהנביא הזכיר רק את יהודה וירושלים היא משום שהמשיח יהיה מבטב יהודה ומלחמת גוג ומגוג תהיה בירושלים. א"ע הביא פירוש שאין הכוונה לימות המשיח אלא הכוונה היא לימות יהושפט.

¹⁶⁵ מצודות. רד"ק: מדובר על עמק בעיר ירושלים שבו בנה יהושפט דבר כלשהו או עשה שם מעשה כלשהו ולכן העמק נקרא על שמו. הסבר נוסף שכתב הרד"ק לכך שהעמק נקרא עמק יהושפט הוא על שם המשפט שבו שפט ה' את הגויים שם.

¹⁶⁶ מצודות + רד"ק. א"ע: מדובר על מלחמה שהתרחשה בזמנו של יהושפט המוזכרת בדברי הימים.

¹⁶⁷ מצודות. מלבי"ם: הנביא מסביר שלמרות שהגויים בעצם קיימו את ציווי ה' ולכן לא מגיע להם להיענש, בכ"ז הם ייענשו בכך שהם הוסיפו על גזרתו של ה' שני עניינים אלה.

¹⁶⁸ מצודות.

היו נוטלים את הילדים הזכרים בישראל כדי לשלם בהם את השכר של הזונות,¹⁶⁹ וְהִילֵדָה מְכָרוּ בֵּינָן וַיִּשְׁתְּנוּ וְכֵן הָיוּ הַגּוֹיִים לֹקְחִים אֶת בְּנוֹת יִשְׂרָאֵל כְּדֵי לְשַׁלֵּם תַּמּוּרַת הַיִּינָן שֶׁהָיוּ קוֹנִים וְשׁוֹתִים¹⁷⁰: (ד) וְגַם מִה אַתֶּם לִי צֹר וְצִידוֹן וְגַם אַתֶּם הָעֵרִים שֶׁל צֹר וְצִידוֹן: מֵה אֲנִי (ה') עֲשִׂיתִי לָכֵם שְׂאֵתָם עוֹשִׂים לִי מַעֲשֵׂה רַע בְּכַךְ שְׂאֵתָם נִכְנָסִים לְתַקּוֹף בְּאַרְץ יִשְׂרָאֵל. בְּכַךְ שֶׁהַגּוֹיִים נִכְנָסִים אֶל אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל וְתוֹקְפִים שָׂם אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל, הֵם גּוֹמְלִים רַעָה לְה',¹⁷¹ וְכָל גְּלִילוֹת פְּלִשְׁתִּים וְכֵן כָּל מַחֲזוֹת הַפְּלִשְׁתִּים: מִדּוֹעַ אַתֶּם גּוֹמְלִים לִי רַע בְּכַךְ שְׂאֵתָם נִכְנָסִים אֶל אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל וְתוֹקְפִים שָׂם,¹⁷² הַגְּמוּלָה אַתֶּם מִשְׁלָמִים עָלַי הֵאֵם אַתֶּם (הַגּוֹיִים) גּוֹמְלִים לִי עַל מַעֲשֵׂה רַע שְׂאֵנִי (ה') עֲשִׂיתִי לָכֵם? הֲרֵי אֲנִי (ה') לֹא עֲשִׂיתִי לָכֵם (הַגּוֹיִים) שׁוּם מַעֲשֵׂה רַע!¹⁷³ וְאֵם גְּמָלִים אַתֶּם עָלַי וְאֵם אַתֶּם (הַגּוֹיִים) אֵינְכֶם גּוֹמְלִים לִי עַל מַעֲשֵׂה רַע שְׂאֵנִי (ה') עֲשִׂיתִי לָכֵם, אֲלֹא אַתֶּם מִתְחִילִים לַעֲשׂוֹת לִי מַעֲשֵׂה רַע לֹא שְׂאֵנִי עֲשִׂיתִי לָכֵם דָּבָר רַע,¹⁷⁴ קַל מִהָרָה אָשִׁיב גְּמָלְכֶם בְּרֹאשְׁכֶם אֲנִי (ה') אֲמַהֵר לְהִיפְרַע מִכֶּם עַל הָרַעָה שֶׁעֲשִׂיתֶם¹⁷⁵: (ה) אֲשֶׁר בְּסִפִּי וְזָהָבִי לְקַחְתֶּם אַתֶּם (הַגּוֹיִים) לְקַחְתֶּם אֶת הַכֶּסֶף וְזָהָב שֶׁלִּי (שֶׁל ה'). כּוֹונַת הַנְּבִיא הִיא שֶׁהַגּוֹיִים לְקַחוּ אֶת הַכֶּסֶף וְזָהָב שֶׁה' נָתַן לְיִשְׂרָאֵל, וּבְכַךְ נִחְשָׁב הַדָּבָר כְּאִילוֹ שֶׁהֵם לְקַחוּ אֶת כֶּסֶפוֹ שֶׁל ה',¹⁷⁶ וּמִחֲמַדֵּי הַטְּבִים הֵבֵאתֶם לְהִיכְלִיכֶם וְאֵת הַדְּבָרִים הַטּוֹבִים (הַמְחַמְדִּים) שְׂאֵנִי (ה') נָתַתִּי לְיִשְׂרָאֵל, אַתֶּם לְקַחְתֶּם לְתוֹךְ הַהִיכְלוֹת שֶׁלָּכֶם¹⁷⁷: (ו) וּבְנֵי יְהוּדָה וּבְנֵי יְרוּשָׁלַם מְכַרְתֶּם לְבָנֵי הַיִּוֹנִים וְאַתֶּם (הַגּוֹיִים) שְׂתַקְפוּ אֶת יִשְׂרָאֵל) מְכַרְתֶּם אֶת הַבָּנִים שֶׁל תּוֹשְׁבֵי יְהוּדָה וִירוּשָׁלַם לְתוֹשְׁבֵי אֶרֶץ יוֹן. הַנְּבִיא אֹמֵר שֶׁלְאַחַר שֶׁהַגּוֹיִים נִיכְחוּ אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל, הֵם לְקַחוּ אֶת הַיְלָדִים הַקְּטָנִים שֶׁל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וּמְכָרוּ אוֹתָם לְאַרְץ יוֹן,¹⁷⁸ לְמַעַן הִרְחִיקֶם מֵעַל גְּבוּלֶם הַסִּיבָה שֶׁמְכַרְתֶּם אֶת הַבָּנִים הַקְּטָנִים שֶׁל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אֶל הַיּוֹנִים הִיא כְּדֵי לְשַׁלּוֹחַ אוֹתָם לְאַרְץ רְחוֹקָה, וְכַךְ לֹא יִתְגַּלֶּה עֲנִיין הַמְכִירָה. יוֹן נִמְצְאָת בְּמַרְחָק גָּדוֹל מֵאַרְץ יִשְׂרָאֵל, וְהַגּוֹיִים מְכָרוּ אֶת הַיְלָדִים שֶׁל עַם יִשְׂרָאֵל דּוֹקָא לְשָׂם, כְּדֵי שֶׁהַמְרַחֵק הַגָּדוֹל שֶׁלָּשָׁם הוֹבִלוּ יְלָדֵי בְּנֵי יִשְׂרָאֵל יִמְנַע מִהַהוֹרִים לְדַעַת לְהִיכַן מְכָרוּ אֶת יְלָדֵיהֶם¹⁷⁹: (ז) הַנְּנִי מַעֲרִים מִן הַמְּקוֹם אֲשֶׁר מְכַרְתֶּם אַתֶּם שְׂמָה אֲנִי (ה') אַעִיר אֶת הַבָּנִים, אֲכַנִּס רְצוֹן בְּלֵב הַיְלָדִים שֶׁמְכַרְתֶּם לְיוֹן, לְחַזּוֹר לְאַרְץ יִשְׂרָאֵל. ה' אֹמֵר שֶׁהוּא יַעֲוֹר אֶת הַיְלָדִים שֶׁנִּמְכְּרוּ לְיוֹן לְחַזּוֹר לְאַרְץ יִשְׂרָאֵל,¹⁸⁰ וְהִשְׁבַּתִּי גְּמָלְכֶם בְּרֹאשְׁכֶם הַיְלָדִים שֶׁנִּמְכְּרוּ וַיִּחְזְרוּ לְאַרְץ יִשְׂרָאֵל, יִתְנַקְמוּ בְּגוֹיִים שֶׁמְכָרוּ אוֹתָם לְיוֹן¹⁸¹: (ח) וּמְכַרְתִּי אֶת בְּנֵיכֶם וְאֵת בְּנוֹתֵיכֶם בְּיַד בְּנֵי יְהוּדָה אֲנִי (ה') אֲמַסּוֹר אֶת בְּנֵיכֶם וּבְנוֹתֵיכֶם (שֶׁל הַגּוֹיִים) בְּיַד בְּנֵי יְהוּדָה שֶׁיִּחְזְרוּ לְאַרְצָם

¹⁶⁹ מצודות.

¹⁷⁰ מצודות.

¹⁷¹ מצודות. תרגום: מה אתם חשבים בעיניי.

¹⁷² מצודות. מלבי"ם: הנביא אומר שבעוד שה' גזר למסור את ישראל בידי ישמעאל ואדום, הרי שעמים אלה (צור, צידון וגלילות פלשתים) אינם קשורים לגזירה זו וממילא לא היו אמורים להרע לישראל.

¹⁷³ מצודות. רש"י: הכוונה היא לגמל שנתן שלמה לחירם – עשרים ערים.

¹⁷⁴ מצודות.

¹⁷⁵ מצודות.

¹⁷⁶ מצודות. א"ע: הכוונה היא לכסף והזהב שנתנו בני ישראל למלכי הגויים בתורת שוחד.

¹⁷⁷ מצודות.

¹⁷⁸ מצודות.

¹⁷⁹ מצודות.

¹⁸⁰ מצודות. רד"ק הסתפק אם הכוונה היא לזמן תחית המתים או לזמן שהבנים עצמם יחזרו. מלבי"ם: הכוונה היא שכאשר היוונים הגיעו לאיזור צור וצידון הם לקחו את בני עמים אלה ומכרו אותם ליהודים שהוגלו ליון ע"י אותם עמים, והיהודים מכרו אותם לשבא.

¹⁸¹ מצודות + א"ע.

מארץ יון,¹⁸² וּמְכָרוֹם לְשָׂבָאִים אֶל גֹּי רְחוֹק בני יהודה ימכרו את בניכם ובנותיכם לעם רחוק שנקרא "שבא". ארץ שבא רחוקה יותר אפילו מארץ יון,¹⁸³ כִּי יִקְנֶה דָּבָר גְּזִירָה זאת על הגויים, שבני יהודה ימכרו את הגויים, לא תתבטל, היות וה' הוא שגזר על כך¹⁸⁴: (ט) קָרְאוּ זֹאת בְּגוֹיִם הַנְּבִיא פוֹנֵה אֶל הַגּוֹיִים ואומר להם להכריזו במקומותיהם את הדברים הבאים:¹⁸⁵ קָדְשׁוּ מִלְחָמָה תְּכִינוּ אֶת עַצְמְכֶם לְמַלְחָמָה. הכוונה היא למלחמת גוג ומגוג,¹⁸⁶ הָעִירוּ הַגְּבוּרִים תְּעוֹרְרוּ אֶת הַגִּיבּוֹרִים שלכם (של הגויים) שיבואו להילחם,¹⁸⁷ יִגְשׁוּ יַעֲלוּ כָל אַנְשֵׁי הַמְּלָחָמָה כל אנשי המלחמה יתקרבו ויעלו אל ירושלים למלחמה¹⁸⁸: (י) כָּתוּב אֲתִיכֶם לְחַרְבוֹת תִּשְׁבְּרוּ אֶת אֲתֵי הַחֲפִירָה שלכם כדי להכין מהם חרבות, וכל יהיו בידיכם כלי נשק,¹⁸⁹ וּמִזְמֶרְתֵיכֶם לְרַמְחִים ומהזמורות שלכם תכינו רמחים. הנביא פונה אל הגויים ואומר להם להכין כלי נשק משני כלים המשמשים אותם בעיתות שלום: האתים והמזמרות,¹⁹⁰ הַחֲלִישׁ יֹאמֶר גְּבוּר אֲנִי גם החלשים שבכם יאמרו על עצמם שהם גיבורים וישתתפו במלחמה¹⁹¹: (יא) עוֹשׂוּ וְבָאוּ כָל הַגּוֹיִם מְסָבִיב וְנִקְבְּצוּ יתכנסו ויבואו כל העמים מסביב כדי להתאסף ולהילחם נגד ישראל,¹⁹² שְׁמָה הַנְּחַת יִקְנֶה גְבוּרִיךָ שֵׁם, במקום בו תתרחש המלחמה, בעמק יהושפט, ה' יוריד את הגיבורים שלך אל שאול, ה' יכניע את הגיבורים שלך¹⁹³: (יב) יַעֲרוּ וַיַּעֲלוּ הַגּוֹיִם אֶל עַמְּקֵי יְהוֹשָׁפָט הגויים יתעוררו ויעלו להילחם נגד ישראל בעמק יהושפט,¹⁹⁴ כִּי שֵׁם אֵשֶׁב לְשֹׁפֵט אֶת כָּל הַגּוֹיִם מְסָבִיב שהרי שם (בעמק יהושפט) אני (ה') אשפוט את כל הגויים שסובבים את ישראל. ה' אומר שבעמק יהושפט הגויים יענשו על חטאם, על ידי שה' יכניע אותם בידי ישראל¹⁹⁵: (יג) שְׁלַחוּ מַגָּל כִּי בִשְׁלַל קְצִיר הַנְּבִיא פוֹנֵה אֶל יִשְׂרָאֵל בְּמִשְׁלַח וְאֹמֵר להם: תשלחו את המגל כדי לקצור את הקציר. הנמשל הוא שהנביא אומר לישראל שהם יכולים להרוג את הגויים על ידי החרבות שהרי כבר הגיע הזמן שבו מגיע להם (לגויים) למות, כשם שמשתמשים במגל כדי לקצור את הקציר,¹⁹⁶ בָּאוּ רְדוּ כִּי מְלֵאָה גַת דימוי נוסף לכך שכבר הגיע זמנם של הגויים למות הוא לגת שכבר התמלאה בענבים, ועכשיו הגיע הזמן של הדורכים לרדת אל הגת ולדרוך על הענבים כדי להוציא מהם יין. כך הגיע זמנם של הגויים למות בידי ישראל,¹⁹⁷ הַשִּׁיקוּ הַיִּקְבִּים (הנביא ממשיך בדימוי) היקבים כבר

¹⁸² מצודות.

¹⁸³ מצודות. רד"ק כותב שארץ שבא נמצאת מזרחית ודרומית לא"י.

¹⁸⁴ מצודות. רש"י: ה' דיבר על כך בקללת נח לחם שיהיה עבד לאחיו.

¹⁸⁵ מצודות. מלבי"ם: יש כאן שלושה שלבים במלחמת גוג ומגוג של בני אדום נגד בני ישמעאל.

¹⁸⁶ מצודות. רש"י: הנביא אומר בשמו של ה' לגויים שאם הם חושבים שהם יכולים להילחם נגדו, אזי שיזמינו את עצמם למלחמה.

¹⁸⁷ מצודות.

¹⁸⁸ תרגום + רד"ק.

¹⁸⁹ מצודות.

¹⁹⁰ מצודות.

¹⁹¹ מצודות. א"ע: החלש יתחזק עד שיאמר שהוא גיבור.

¹⁹² מצודות. רש"י בשם מנחם: עושו הכוונה היא מלשון לחוש.

¹⁹³ מצודות. רש"י הסתפק אם הנחת היינו לשון ארמי ללשון הורדה או שמא הכוונה היא מלשון חתת, וזאת השורש נפלה. רד"ק: הכוונה היא שה' יוריד את המלאכים כדי לעזור לעם ישראל במלחמתו.

¹⁹⁴ מצודות.

¹⁹⁵ מצודות.

¹⁹⁶ מצודות. א"ע: השיקו היינו מלשון דריכה על הענבים. מלבי"ם: גם בפסוק זה מופיעים שלושת השלבים של מלחמת גוג ומגוג.

¹⁹⁷ מצודות.

השמיעו קולות. על ידי שהיין יורד בהם לאחר שדרכו על הענבים,¹⁹⁸ **כִּי רַבָּה רָעָתְם** (הסיבה שהגיע הזמן להרוג את הגויים היא) מכיוון שהם כבר עשו הרבה מעשים רעים¹⁹⁹: **(יֵד) הַמּוֹנִים הַמּוֹנִים בְּעַמְּךָ הַחֲרוּץ** קבוצות גדולות של אנשים מתוך הגויים ימותו בעמק חרוץ. עמק חרוץ הוא שם נוסף לעמק יהושפט ונקרא כך משום ששם נחרץ משפטם של הגויים,²⁰⁰ **כִּי קָרוֹב יוֹם יִקְוֶה בְּעַמְּךָ הַחֲרוּץ** שהרי יום משפטו של ה' בעמק החרוץ הוא קרוב מאוד. הנביא אומר שקרוב היום בו ה' ישפוט את הגויים בעמק החרוץ, וכתוצאה ממשפט זה, ייהרגו בעמק החרוץ אנשים רבים מתוכם²⁰¹: **(טו) שְׁמֵשׁ וַיִּרַח קִדְרוֹ הַשֶּׁמֶשׁ וְהִירַח הַפְּסִיקוּ** להאיר (מרוב צער על ביאת הפורענות שתבוא על הגויים),²⁰² **וְכּוֹכְבִים אֲסָפוּ נִגְהָם** גם הכוכבים אספו את אורם, הפסיקו להאיר, מרוב צער על הפורענות שתבוא על הגויים²⁰³: **(טז) וַיִּקְוֶה מִצִּיּוֹן יִשָּׂאג** לאחר שה' יחזיר את שכינתו לציון, הוא ישאג משם, ה' ירים את קולו בחוזה מציון, כדי להחריד את הגויים,²⁰⁴ **וּמִירוּשָׁלַם יִתֵּן קוֹלוֹ** (יש כאן כפילות על צלע הפסוק הקודם כדרך הנבואות) ה' יתן את קולו מירושלים, ה' יאיים ויחריד את הגויים בקולו שייצא מירושלים,²⁰⁵ **וַרְעֵשׂוּ שָׁמַיִם וְאָרֶץ** גם יושבי השמים וגם יושבי הארץ יחרדו מקולו של ה'. פירוש יושבי הארץ הוא תושבי ממלכת בבל, ויושבי השמים הם שרי בבל של מעלה, המלאכים הממונים על תושבי בבל הנמצאים בארץ,²⁰⁶ **וַיִּקְוֶה מִחֲסֵה לְעַמּוֹ** ה' נותן מחסה לעמו, לבני ישראל, כדי שהם לא ילקו יחד עם שאר העמים שילקו בפורענות,²⁰⁷ **וּמַעֲזוֹ לְבָנֵי יִשְׂרָאֵל** וכן ה' מתק את בני ישראל בכדי שהם יוכלו לעמוד בפני הפורענות (יש כאן כפילות על צלע הפסוק הקודם כדרך הנבואות)²⁰⁸: **(יז) וַיִּדְעֶתֶם כִּי אֲנִי יְקוֹק אֱלֹהֵיכֶם שֶׁכֵּן בְּצִיּוֹן הָרַקְדָּשִׁי** לאחר שאני (ה') אחזיר את שכינתי לירושלים, אתם תדעו ותפנימו שאני הוא ה' אלוקיכם,²⁰⁹ **וְהָיְתָה יְרוּשָׁלַם קִדְשׁ** על ירושלים תחול דין דומה לדין "הקדש": כמו שהקדש אסור לזרים, כך ירושלים תהיה אסורה לאומות העולם, אומות העולם כבר לא יוכלו להרע ליושבי ירושלים,²¹⁰ **וְזָרִים לֹא יַעֲבְרוּ בָּהּ עוֹד** הגויים לא יעברו יותר בירושלים כדי להציק לישראל²¹¹: **(יח) וְהָיָה בַיּוֹם הַהוּא בְּיוֹם שֶׁתִּדְעוּ שֶׁאֲנִי הוּא ה' אֱלֹקֵיכֶם וְהַגּוֹיִים יִפְסִיקוּ לְהִצִּיק לָכֶם** בירושלים,²¹² **יִטְפּוּ הַהָרִים עָסִים** (ביום שתדעו שאני הוא ה' אלוקיכם) ההרים יזלו יין. יהיה כל כך הרבה

¹⁹⁸ מצודות.

¹⁹⁹ מצודות.

²⁰⁰ מצודות + רש"י. רד"ק: הסיבה שנקרא עמק חרוץ היא משום ששם יהיו חרוצים וחתוכים לאחר שבנ"י יהרגו אותם. מהר"י קרא: כל מי שנחרץ דינו שם, כך יהיה הדין לעולם.

²⁰¹ מצודות.

²⁰² מצודות.

²⁰³ מצודות.

²⁰⁴ מצודות. רש"י: הכוונה היא שה' ישאג על הרעות שעשו לציון. פסוק זה מופיע גם בספר עמוס פרק א' פסוק ב'. שם פירש הא"ע שהכוונה היא שיהיה רעם גדול שימנע לאחר מכן את ירידת הגשמים ובהסברו השני כתב שהכוונה היא שכך שמע הנביא את קולו של ה'.

²⁰⁵ מצודות. מלבי"ם: ציון הוא עיקר מקום שכינתו של ה' ושם ה' ישאג, אך ירושלים שהוא שטח יותר גדול שאינו כולל רק את עיקר מקום שכינתו של ה', שם ה' יתן את קולו.

²⁰⁶ מצודות. רד"ק: הכוונה היא לרעידת אדמה. מלבי"ם: הכוונה היא לשינוי צורת הנהגת הטבע בעולם.

²⁰⁷ מצודות. רד"ק: המחסה שה' ייתן לישראל היא גם מרעידת האדמה וגם מהגויים שלא יציקו להם.

²⁰⁸ מצודות.

²⁰⁹ מצודות.

²¹⁰ רד"ק.

²¹¹ רד"ק בפירושו הראשון. בפירושו השני כתב שהכוונה היא שיהיה אסור לאומות העולם לגמרי להיכנס לירושלים.

²¹² רד"ק.

יין עד שייראה הדבר כאילו שהיין נוזל מההרים (הנביא אמר זאת על דרך גוזמא),²¹³ והגבעות תִּלְכָּנָה חֶלֶב וההרים יגדלו הרבה מרעה ויגרמו לחלב של הצאן להתרבות, עד שיראה הדבר כאילו שהחלב נוזל מהגבעות עצמם (גם זאת אמר הנביא בלשון גוזמא),²¹⁴ וְכָל אֲפִיקֵי יְהוּדָה יִלְכוּ מַיִם בכל המקומות אליהם נאגרים המים (כגון הנחלים) יזרמו מים. עד עכשיו לזמן זה, מקורות המים יבשים, והנביא אומר שלעתיד לבוא, יתמלאו המקומות בהם נאגרים מים כך שיהיה מספיק מים לבני ישראל,²¹⁵ וּמַעַיִן מִבַּיִת יִקְוֶה יֵצֵא וְהִשְׁקָה אֶת נַחַל הַשְּׂטִיִּים ומבית המקדש ייצא מעין וישקה את נחל שיטים (נחל שיטים הוא שם של נחל)²¹⁶: (יט) מִצָּרִים לְשִׁמְמָה תִּהְיֶה מִצָּרִים תִּהְיֶה שׁוֹמְמָה,²¹⁷ וְאָדוּם לְמִדְבָּר שְׁמָמָה תִּהְיֶה וגם ממלכת אדום תהפוך להיות מדבר שממה,²¹⁸ מִחֲמַס בְּנֵי יְהוּדָה אֲשֶׁר שָׁפְכוּ דָם נְקִיָּא בְּאֶרֶץ עֹנֵשׁ זה יגיע למצרים ואדום כעונש על כך שהם שפכו את דמם של אנשים נקיים מישראל, כעונש על שהרגו אנשים מישראל שהיו זכאים ולא היה דינם למות²¹⁹: (כ) וְיִהְיֶה לְעוֹלָם תֵּשֵׁב יְהוּדָה (הכוונה היא לירושלים) תתקיים ותהיה מיושבת לעולם, והיא לא תיחרב עוד,²²⁰ וִירוּשָׁלַם לְדוֹר וָדוֹר (יש כאן כפילות על הפסוק הקודם כדרך הנבואות) העיר ירושלים תקיים לעולם²²¹: (כא) וְנִקְיֵיתִי גַם אֲנִי אֲנִי (ה') אכפר לגויים על כל שאר חטאייהם,²²² דָּמָם לֹא נִקְיֵיתִי (גם אם אני אכפר לגויים על כל שאר החטאים שלהם) אני (ה') לא אכפר לבני ישראל על חטאם שחטאו בהריגת אנשים מבני ישראל,²²³ וִיקְוֶה שִׁכְן בְּצִיּוֹן הַזֶּמֶן בּוֹ ה' יתנקם מהגויים על מה שעשו לישראל יהיה בזמן שהוא ישרה את שכנתו בציון, כאשר ה' יחזור וישרה את שכנתו בבית המקדש²²⁴:

²¹³ מצודות.

²¹⁴ מצודות.

²¹⁵ מצודות + מהר"י קרא.

²¹⁶ מצודות. רש"י בשם המדרש: יכפר על חטא בעל פעור. רד"ק בשם רס"ג: הכוונה היא לנהר הירדן. מהר"י קרא: נחל השיטים הוא מקום שנמצא מחוץ לארץ ישראל.

²¹⁷ תרגום.

²¹⁸ תרגום. רש"י: כל הסיבה שאדום היו יכולים לתקוף את ישראל היא רק בגלל שהם נשענו על עזרתם של בני יהודה, ולכן סמך הנביא. רד"ק: הסיבה שהנביא הזכיר את מצרים ואדום היא – את מצרים הזכיר בגלל ישמעאל ואת אדום בגלל מלכות רומי, ושתי אומות אלה הריעו ביותר ליהודה ובנימין. א"ע: מצרים ואדום היו שוממים בזמן נבוכדנצר, ומצרים זו אינה מצרים הקדמונית.

²¹⁹ מצודות.

²²⁰ מצודות. רד"ק: הסיבה שהנביא הזכיר רק את יהודה היא בגלל שנבואה זו מדברת על זמן גלות בית שני שכבר לא היו נמצאים עשרת השבטים. א"ע: ההבטחה שיהודה לעולם תשב היא על תנאי.

²²¹ מצודות.

²²² רש"י.

²²³ רש"י. מצודות: למרות שאני אנקה מהגויים על ידי לקיחת כסף וזהב מהם ונתינתם לישראל, אני בכ"ז לא אמחל להם על הריגת אנשים מישראל. מלבי"ם: למרות שה' יתנקם באדום וישמעאל על דם ישראל ששפכו במלחמת גוג ומגוג, הרי שיש עמים נוספים שאינם נכללים במלחמה זו, וה' אומר שגם מהם הוא יתנקה בקרוב.

²²⁴ רש"י. מצודות: צלע פסוק זה בא להרגיע את ישראל שלא יפחדו מכך שהגויים יבואו ויתנקמו בהם, שהרי ה' ששוכן בציון יציל אותם.